

МУНАВВАРА ТИЛЛАБОЕВА

Ой тўлган кечада

БАДИЛАР

**Тошкент
«Янги аср авлоди»
2006**

84(59)6-4 Бадиий эъдиёт-
Бадиолар

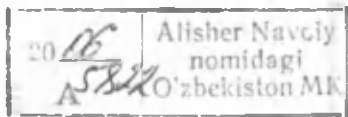
Шоира ва адиба Мунаввара Тиллабоеванинг китоблари ада-
биёт мухлислари томонидан илиқ кутиб олинади. Муаллиф-
нинг «Ой тўлган кечада» тўпламида унинг эсдаликлари, хо-
тиралари жамланган. Устозларга эҳтиром, ота-она олдида
бурчдорлик, шогирдлар камолотидан қувониш, келажакка
ишонч — бу ва бошқа тўйгулар мажкур тўпламнинг мундари-
жасини ташкил этади.

Маъсул муҳаррир:

Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ,

Ўзбекистон Халқ шоири

Ю 32036
091

ISBN 5-633-01836-2

© Мунаввара Тиллабоева. «Ой тўлган кечада».

«Янги аср авлоди», 2006 йил

БОЛАЛИК ТОНГИ

Эй, болалигимнинг беғубор тонглари, қаердасиз? Сизни жуда соғиндим. Сизнинг баҳорингиз ва ёзингиз жуда ҳам бошқача эди-да. Уни қўмсамай бўладими. Ху ариқда чархпалак ясаб, оқизганим олма ёдимда. Дугоналарим билан турли латталардан ясаган қўғирчоқларим... «Уларга онамдан ўрганиб айтган ашшаларим... Эҳе, ҳаммаси бир зумда ўтиб кетгандай. Ҳаёт қонуни ғалати экан. Бўйсунмасликнинг иложи йўқ. Менинг болалик қўшиқларим қайси гул япроқларига айтилди экан. Гоҳида сизларни ўйлашдек сонияларга вақтим етмайди. Тобора узоқлашиб боряпман. Менинг болалигим – болаларим ва уларнинг умр ришталарида давом этяпти. Минг бора шукр.

Ҳар тонгда отам ва онамнинг мунис чеҳрасини кўрар эдим. Эркалагим уларга сиғар эди. Гоҳида инжиқлигим ва нозиклигимни улар кўтарар эди. Энди бўлса кимгадир эркалик қилгим келади. Аммо...

Қушларнинг чуғур-чуғури, булбул нолалари қалб мулкимга мангу муҳрланган. Уларни ўйлашдек бахтдан жудо қилмасин.

Ёз кечаларида ойнадай тиниқ осмонда милтиллаган юлдузларга боқиб ҳайрон бўлар, ҳайратимнинг чски йўқ эди. Чигирткаларнинг тунги нағмалари юрагимнинг алланечук жойларини элитар эди.

Эрта тонгда табиат нақадар сўлим ва оромижон бўлар, олислардан эшитилган булбул нолалари ҳаётга ташна қалбларни руҳлантириб, юксак парвозларга чорлар эди.

Ҳаёт... Нақадар гўзал ва ширинсан! Барча бахтли инсонлар қатори мен ҳам ҳаётдан муносиб улушимни олдим. Аллоҳим тўрт фарзанд ато этди. Улар дунёларга алишиб бўлмайдиган бойлигимдир. Берганига шукр. Шу билан бирга ҳаётда ўз ўрнимни топдим. Ўқидим, билим олдим.

Ўзимда жамланган билимларни халқимизнинг жондан азиз фарзандлари онгига сингдирдим.

Ҳа, дарвоқе. Менинг ҳам бошқа оналар қатори фарзандларимни элга қўшиш осон бўлмади. Уларни йўрғақдан бошлаб боғча ёшига қадар тарбиялашда онажоним кўмакдош бўлди.

Эҳ, онам-а, онам-а!

Чиндан-да, онам меҳнатининг чеки йўқ, экан. Болам бемор бўлса шифохонада бирга ётади. Ишдан келгунимга қадар агар болам узоқроқ ухлаб қолса уйғотиб олар экан. Бундай бахтдан отажоним бенасиб бўлди. Отам деганда оғзим гўлган отам-а... Сизнинг гўзал чехрангиз кўз олдимда. Менинг меҳрибоним отажоним. Хуш суратингиз қалбим тўрисида.

Апрел ва май ойларида очиладиган бинафшани жуда севаман. У ҳар йили очилганда беғубор болалигимнинг лаҳзаларини ёдимга солади. Шу пайтларда бутун вужудим беғуборлик ҳиссиёти билан чулғанади.

Охирги кўнғироқ куни мактаб ҳовлиси ва коридорлари бинафша ва атиргул ифорига тўлиб кетади. Бу гўзаллик ва эзгулик рамзидир.

Мактаб йиллари ҳам жуда олислаб бормоқда. Энди болалик қўшиқларини тинглаганда, кўзаларда ёш қалқийдиган бўлиб қолди.

Олислардан кўнғироқдек товуш келмоқда. Унга қулоқ солайлиг-а, азиз ўқувчим...

ҲАЁТ

Мен сени севаман, мунаввар ҳаёт!

Дунёда сендан-да, қимматлироқ, сендан-да, мўътабарроқ нарса йўқдир.

Баҳор ва куз фаслида олис далалардан эшитилаётган тракторларнинг гуриллаган товушлари ҳам нақадар жонга туташ. Улар инсонлар қалбида қандайдир ўзи ҳам тупшуниб етмайдиган ҳаётга ташналик туйғуларини уйғотади. Чунки улар қуриш ва яратиш билан банддирлар.

Сочларимни ўйнаб, юзларимни силаган тонг насимини айтмайсанми. Улар гулларнинг атрини ҳар томонга сочадилар. Азим дарахтлар бағрида эркаланиб ўйнайдилар, уларнинг кўксига энгиллик олиб кирадилар.

Баъзан хавотирга тушиб қоламан. Нега дейсанми? Бойликка сира-сира тўймаётган одамларни кўриб, эшитиб қоламан. Ёмон одамларнинг қилмишлари қулогимга чалиниб қолади. Ҳа, яна бир нарсани айтайин. «Зангори экран» орқали жуда ваҳимали киноларни бериш урф бўлиб кетди. Уларни андак кўриб қолсам, наҳотки бу кўҳна олам шундай ёмонликлар билан тўлиб-тонган бўлса. Агар дунё ҳақиқатан мана шундай ярамас одамлар комида қолган бўлса, денгизлар ҳайқириб, қадимий музликлар эриб, дунёни сув босиб кетса керак дейман. Ҳай-ҳай Аллоҳ ўзи асрасин. Ҳали инсоният қалбида меҳр-муҳаббат, яхшилик, эзгулик деган тупшунчалар барқарордир.

Ўзимизнинг ҳалиги «Мафтунингман», «Маҳаллада дув-дув гап», яна ҳиндларнинг Радж Капур ўйнаган «Дайди», «Жаноб -420» каби киноларини мириқиб томоша қиламан. Нега десанг, кинолардан мен муҳаббат сурурини уқаман, уқиб билим олим, яхши ҳаёт сари интилиш, табиат тасвири, миллий анъаналар яхши ифодаланган. Ижро этилган куй ва қўшиқлар сеҳрида қоламан.

Гиёҳларни яхши кўраман. Чунки улар ҳаётимнинг бир зарраси. Уларни сира юлиб ташлагим келмайди. Одамлар мендан куладилар.

Мана шунақа, Ҳаётжон. Сени қанчалар яхши кўришимни билдингми?

«УЛУҒНОР» ЧЎЛЛАРИДАГИ ЎЙЛАР

Асрий қумликлар... Бу ерлар аввал нима бўлган экан? Денгиз ё дарё. Ёки тоғ ва адир. Ҳар сафар бу ерга келганимда бундай жумбоқлар мени кўп ўйлантиради.

Қум тепаликлари... Катта қум майдонини иккига ажратиб турувчи текис ва раvon асфальт йўл. Йўлнинг бир томонида сокин оқувчи мўъжазгина ариқ. Йўлнинг ҳар иккала чеккаси-га турли дарахтлар экилган. Бундан ўн йиллар бурун чўл бағрини яшнатиб, одамларга ҳузур-халоват берган бу дарахтларнинг жуда ҳам кўпи кесилган. Уларнинг ўрни эса одамларни умидсизликка етаклагандай ҳувиллаб ётибди. Қум тепаликларида ўсган юлғинлар ҳам баҳорда яшнаб янгиланади.

Уларнинг ҳам ўзига яраша жозидаси ва хусни бор. Буни сезиш керак холос.

Ҳамроҳларим қаламкаш дўстларим — Одилжон Олимов, Усмонжон Шукуров, Фарид Усмонларнинг беғубор, самимий бир-бирига ҳазиллари, суҳбат давомида ўзининг мулоҳазали фикрлари билан қўшилиб, ҳар учала ижодкорнинг қадрдон дўстига айланган умр йўлдошим Шоҳиджон Охунжоновлардир. Шоҳиджон ака шоир дўстларим билан жуда кўп ижодий сафарларда бўлган. У киши ўзининг ниҳоятда машинани юмшоқ ва енгил ҳайдаши, ички ва ташқи маданияти, айтилган жойга вақтида етиб келиши билан ардоқлидир.

Ййдоқ чўл бағрида кетяпмиз. Онда-сонда қовун-тарвуз экувчи деҳқонларнинг чайлалари кўриниб қолар, ариқ бўйларига экилган жийдаларнинг бошқа гуллардан ажралиб турувчи хунбўй, нафис ҳиди димоққа уриларди. Бундан сархуш бўлган дилларнинг сукунатини Одилжоннинг болаларча эркалик ва нўхлик билан қилган ҳазиллари бузиб юборарди.

Мунаввархон: «Меҳнаткаш халқим деб шаҳар ичида куйи-навсегунча мана буларни кўринг, буларни ёзинг», деб чайла ва вагон уйларни кўрсатиб қоладилар Одилжон.

Дарҳақиқат, бу вагон уйларда пахта, шולי, қовун-тарвуз, қўйингки, халқнинг ризқ-рўзи, бойлигини яратувчи матин иродалар яшайди. Уларнинг матонатига, меҳнатига, ҳалоллигига ҳамиша таъзим қилгумдир. Негаки, эркакларни қўйинг, жонлари қирқта эмас, минтадан қилиб яратилган опа-сингилларимиз, қизларимиз ҳаётда нима зарурат бўлса, бошларидан кечириб яшайдилар. Нега уларни севмайин, нега уларни ёзмайин. Уларнинг қаро кўзлари, сунбул сочлари таърифимдадир.

Уларни севиб туриб ёзаман. Қишлоқ аёлларига хос соддаликларини айтмайсизми? Чўлларда ўз қўллари билан жаннат яратган бу аёлларга таъзим қилгинг келади.

Бир сафарги сафаримиз 8 март арафасида бўлганлиги учун ва бир шоир укамизнинг илк тўплами напир қилиниши муносабати ила юз берди. Дастурхонда ортиқча ноз-неъматдан кўра меҳр ва самимийлик кўпроқ эди. Қадаҳ кўтариш борасида Усмонжон анча вазмин. Одилжон нима деса: «Қатталар билади», — деб тураверади. Бу орадаги бир ёки икки ёш ўртасидаги фарққа нисбатан айтилишими, ёки ҳурмат юзасиданми билмадим. Шу билан бирга Одилжоннинг ҳар қанча эркалигини кўтараверади. Дўстларнинг бу шўхликлари болаларча беғубор ва самимийдир. Чунки уларнинг қалбида яхшилик ва эзгулик уруғлари бор. Улар ноҳақлик, адолатсизлик, манмансирашлик, худбинлик каби иллатлар билан чақиниша олмайдилар.

Олисдан тракторнинг айни баҳор мавсумида инсонни ҳаётга чорловчи қалати бир сеҳргар овози эшитилар, унга жўр бўлган тол ва теракларнинг майин новдалари шабадада энгил-энгил тебраниб кўярди. Сув баҳона челақ кўтарган қизларнинг шўхшодон кулгилари чўлнинг кенгликлари ичра сингиб кетарди.

Мен ҳам суҳбатдошларимнинг мулоҳазаларига ора-сира қўшилар эканман, қалбимни нимадир безовта қилар, яхшилик ва ёмонлик, хунук ва чиройли деган иборалар айқаш-уйқаш бўлиб кетгандай туюларди. Бир вақтлар «Комсомолобод» номи билан машҳур бўлган бу чўлда ҳашаматли бинолар билан бир қаторда халқ истиқомат қилиши учун бир хил услубда қурилган уйлар, маҳалла ва гузарлар беихтиёр эътиборингизни тортади. Буларни кўриб бу қаро кўзлар нечун қувонмасин. Полизнинг ўзидан ҳандалак, қовун-тарвуз узиб сганларимиз. Бунинг гашти тамоман бошқача.

Аммо, шундайликка шундайку-я. Ердан ўнни олиб, бирни бермаса. Дарахтларни бешафқат кесса. Унинг бугуни, келажаги ҳақида ўйламаса. Бундай инсонларни не деб атайин. Бундайларни кўрсам, жиндаккина юрагим сиқилиб яна ҳам торайиб кетади. Сенинг шундай кенг бағринида сиғмай кетман. Хаёллар қуршовида қоламан. Қалбимдан садо келади. Ёа дейди. Чўлқуварларнинг ҳиммати, садоқати чўлни яна ҳам яшнаб-гуллатади. Уларнинг заминга бўлган муҳаббатидан чўл бағри гуллар водийсига айланса ажаб эмас.

Ҳаммамизнинг ҳаёлимиз чўлнинг тақдири ҳақида эканми, бирдан Фариджоннинг «Меҳнаткаш халқим, жоним халқим»,

деган сўзлари ҳушёр торгитди. Орада самимий беозор кулги кўтарилди. Одилжон: «Ҳалидан бери Фариджон нега жимиб кетди десам, меҳнаткаш халқини ўйлаб келаётган эканда. Яна кулги кўтарилди.

Машинамиз бир маромда юрар экан, чўл шабадаси юзларимизни силаб, вужудимизга роҳат ва ором олиб кирарди. Қани энди имкони бўлса-ю, чўл бағрида югурсам, ҳайқирсам. Шу зарра-зарра қумларга меҳрим-муҳаббатимни баён қилсам. Ватаннинг ҳар зарра тупроғи, шу оддий гиёҳлари, осмони, ҳавоси мен учун дунёда топилмас бойлик, бахт-тахт эканлигини ифодаласам. Шунинг учун гоҳо сирмаганим бу азиз Ватаннинг ҳар томчи суви, нони, виқорли тоғлари жонимга пайванддир.

КЎНГЛИМДАН КЕЧГАНЛАРИМ

(Шоира Мукаррама Муродова хотирасига)

Мукаррама, оҳ Мукаррама!

Кўзларимнинг ёшини сира тўхтатолмаяпман, дугонажон. Келин бўлиб тушган жойингни қара. Бирам сўлим, бирам баҳаво. Тош тушган ерида азиз дейдилар. Тошкентни ҳавас қилувдингни, ўртоқжон. Барибир жуфти ҳалолнинг билан илк кеча осмонда ой, юлдузлар, қолаверса, ҳар бир гиёҳ сени алқаб кутиб олишган эди-ку. Нега йиғлатасан, дугонажон. Бўз тупроғини, унинг инсонларини шу қадар севганмидинг. Ёки севар ёринг қизганиб ўз ёнига торгдим. Ахир сенга «Моҳларойим»нинг давомини ёзасиз, деб тайинлаган эди-ку!

Фарзанд дорини ҳеч банданинг бошига солмасин. Ўғлинг Музаффарнинг бевақт ўлими ўзи жиндаккина жонингни увол қилдими?

Икки қизинг Муҳаррамой ва Мунаввара стимликни бўйинларига олиб мунгайиб қолдиларми, уларнинг жонлари қақшабгина қолди-я. Энди уларга ким ота ва она бўлиб бошини силайди. Яхши, ёмон кунларида ёнларида суянчиқ бўлади. Ахир сизлар бор уларнинг кўкси тоғ, вужуди чаман эди.

Азиз шоирам! Биз неларни орзу қилмаган эдик. Иккаламиз мактаб партасида танишдик. Шеърларим эндигина газетхон-ўқувчиларга маълум бўлаётган бир пайтда мени излаб Андижон шаҳридаги 32-мактабга баҳор кунларида келдинг. Ўзинг

ҳам баҳордек гулгун очилган, табиий ҳусни латофатинг билан ҳар қандай йигитнинг кўнглини сел қилолардинг.

Оруз чаманининг боғидан гуллар тера бошладик. Нодира-бегим ва Увайсий шеърятини бизга раҳнамо бўлган бўлса, Зулфияхоним, Саида опалар бўстонидан гуллар термоқ бизга орзу ва ҳавас бўлиб қолди.

Курсдошларим мени Бону деб чақирар эди. (Бу шоира момомиз Самар Бонуга ўхшатиш ва ҳурмат бўлса керак).

Менга ёзган хотираларининг бирида: «Дугонажон мен сени Бонуга менгзамадим. Адабиётда Мунаввара бўлиб қолишингни истайман» — деб ёзган эдинг.

Карим Аҳмадий ва Ҳошимжон Раззоқов тўғарагига қатнашганимиз, Олимжон Холдордан ўрганганимиз. Эҳ, ҳаммаси кечагидай.

Тўлан Низом, Каримжон Деҳқонов ташкил қилган кечаларда бутун борлигимиз билан берилиб, шунга қатнашмасам бўлмайди, — деганларимиз унут бўлармиди-я.

Саида онамиз ва унинг ижодини жуда севар эдинг. Бундай ҳалол, пок, фидойи инсонни севмай бўладими. Сен улардан садоқатни, вафони, севгида содиқликни ўргандинг.

Талабаликнинг ажойиб онларини бошимиздан кечирдик. Минг бора шукр. Сизлардай инсонлар билан ҳамнафас ва замондош бўлдим. Қанчалаб шеърини оҳангларимиз ва ёшликнинг гўр туйғулари бепоён пахтазорнинг ўқ ариқларида, энди ёруғлаша юз очаётган кўсақларнинг ним табассумларида қолиб кетди.

Азиз шоирам! Сенинг шеърларинг нимаси биландир бошқаларникидан ажралиб турар эди. Сен сабр-бардошни онангдан ўрганган эдинг. Хоҳ ижод соҳасида бўлсин, хоҳ оилавий ташвишлар бўлсин, енгилга қодир эдинг. Мирзонинг (Мирза Карим — ёзувчи, умр йўлдоши) оғир бетоблигини бирга тортдинг. Усиз бўлармиди. Икки ижодкор бирга бўлишни гоят мушкул шекилли.

Ўғлингнинг ногаҳоний вафотида ёринг ёнингда бўлса, анча довидирамаган бўлармидинг. Эҳ, на илож.

Бир шеърингда шундай ёзибсан:

*Дарёни буришга келолгаймиз бас,
Сўзимиз танбални солгай гайрапга,
Қўтлангиз сайландик бузун ҳайъатга,
Онам, онажоним бермоқда овоз!*

Эҳ, дугонажон-а! Ўзинг айтишингча ҳар жиҳатдан энди қаторга қўшилганингда қизларни бўзлатиб, исвараларни жавдиратиб, дўстларингнинг кўнглини ярим қилиб кетганингга ййғайми. Эвоҳ!

КЎНГИЛНИНГ ҲЕЧ КИМ ЭШИТМАЙДИГАН НИДОЛАРИ

Гоҳо хизмат юзасидан, гоҳо турли сабабларга кўра касблари турлича, дунёқарашлари ҳар хил бўлган аёллар даврасида бўлганман. Уларнинг ички нидоларини, ҳеч кимга айтилмайдиган сирларини кўзларидан, чеҳраларидан беихтиёр тинглашга мушарраф бўлдим. Бу манзумани ёзишимга шифохонада даволанаётган уч аёл (Р.Д.Х)нинг суҳбати туртки бўлди. Мен улардан миннатдорман. Улар нима деркин қулоқ солинг-а...

«Ассалому алайкум...

Сизга жуда кўп озорлар етказдим. Балки ундай ҳам эмасдир. Сизни кунда ва тунда ўйлайман. Усиз янанинг иложи йўқ. Муҳаббат ташқи қиёфага қарамас экан. Билмадим? Чиндан ҳам шундайми? Ўйламанг, осмондаги ой эканман деб. Асло ундай эмас. Аммо инсоннинг инсонлигини билдирувчи одамийлик, инсонийлик деган улугъ фазилатлари бор. Тафаккур деган буюк тушунча бор. Сизда ана шу фазилатлар жамулжам эди. Истайманки, орадан ўтган чорак асрлик вақт Сиздаги бу фазилатларга дарз етказмаган бўлсин. Зеро, юқори лавозимларда ишлан, пул, одамлар, давр Сизни ўзига тобе этмаган бўлсин. Мен Сизнинг ўша ўзлигингизча қолишингизни жуда-жуда истайман. Зотан, дунёқарашингиз андак ўзгарган (севги бобида) бўлса, мен учун нақадар оғир. Бировларнинг сизни севмайди деган сўзини эшитишни асло хоҳламайман. Бизнинг муҳаббатимиз шундай пок, шундай беғуборки, унга анча-мунча бўронлар ва шамоллар гард юқтира олмайди. Бизнинг муҳаббатимиз шу қадар самимийки, уни юзма-юз келиб изҳор қилишдан иймандингиз, унга завол этиб қолмасин деб андиша қилдингиз. Бизни юракларимиз тушунар эди. Одамлардан ҳаё қилар эдик. Кўзлардан тортинардик. Улар нима деркин деган сўз устун эди. Сизнинг борлигингизни, катта ҳаёт қўйнида эканлигингизни билсам бўлди. Менга шунинг ўзи кифоя».

« — Севги — муқаддае туйғу. Бундай туйғу ёлғиз Аллоҳга ва севган кишингизгагина бўлиши мумкин. Бундай эҳтиромга сазовор бўлишнинг ўзи бир бахт, — дея давом этади иккинчи суҳбатдошим. Инсон феъли қизиқ бўлар экан. Ўзи етмаган нарсага интилиб яшаркан. Кўнгилнинг ҳеч ким билмайдиган, ҳеч ким эшитмайдиган, эшитиши ҳам мумкин бўлмайдиган нидолари бўлади. Аммо шундай пайтлар бўладики, кўзингизнинг бир чеккасида яширинган бу мунгни кимдир илғаб олишини, дардингизга шерик бўлишини истайдиган вақтларингиз ҳам бўлади. Кошки эди бундай ҳолатни ҳамма ҳам англайверса. Афсуски...»

« — Балки бирга бўлмасликнинг ўзи ҳам бир бахтдир, — давом этади учинчи суҳбатдошим. Ҳаётда кимнидир ўйлаб, кимнингдир ишқи билан ёниб яшашнинг ўзи буюк бир саодат эмасми? Тўғри ҳаётингиз гоҳо мунгли, гоҳо завқли-шавқли кечади. Ҳаммасига чидайсиз. Чунки ўз бахтингизни ўз қўлингиз билан ўзга қизга бердингиз. У қизга гоҳо ҳавасингиз ва ҳасадингиз келади. Унинг кўзлари сизнинг учун кўряпти, унинг қулоқлари сиз учун эшитяпти. Юлдуз тўла осмонингиз, ризқ-рўзингизни ўзингиз бердингиз. Тортинчоқлик қилдингиз. Онангиз томонидан сингдирилган таълим-тарбиянинг нишонаси бу. Гоҳо у ҳам мени ўйлармикин деган андишага бориб қоласиз. Ҳамон ундан ниманидир кутасиз. Буни ўзингиз ҳам билмайсиз. Улар ўйлайдилар, шивирлаб сўйлайдилар. Болаларидан, оиласидан яширин хаёллари билан суҳбатлашадилар. Нега шундай бўлди деган савол ҳамон қийнайди. Яна ҳаёт ўз домига тортади. Ўзга илож йўқ. Ёш улғайган сари ёпшикнинг олтин дамлари яна ҳам буюкроқ, яна ҳам қўл етиб бўлмайдиган чўққи бўлиб кўринади. Гоҳо оромини йўқотади. Барибир у тотли дамларини эслайди. Чунки сиз уларнинг юрагига бир умрга муҳрлангансиз. Аммо юрагингиз қийналган вақтларда индамай ич-ичингиздан йиғлаб оласиз. Шоир айтганидек: «Қайданам кўрдим сени», деб уришиб ҳам оласиз. Балки учратмасам бир умрга етгудай дард ошмасмиди», — дейсиз.

Ҳақиқатан ҳам дил дарди ёмон экан. Буни кимга ҳам тусунтира олардик. Тўғри бир, иккита сирдош дугонанг бўлиши мумкин. Аммо ҳаммавақт ҳам....., — дея ўйга тоздим уч суҳбатдошга қулоқ тутиб.

Улар қалб йўқотишларини гўё ёшларга айтаётгандай: «Севгини, инсонни, ҳамма нарсани ўз вақтида қадрланг, пушаймон бўлмайсиз», — деяётгандай эди.

ЭҲТИРОМ

Болалигимнинг беғубор ҳамдами бўлган азиз мактабим.

Пойостонангга илк бор қадам қўйган кезларим гўдак тунунчамда сендан-да буюкроқ, сендан-да, улуғроқ маскан йўқ эканлигини англаганим. Бу онларга, худди шу сонияларга ҳаётда тенг келадиган фурсат топилармикин...

Сенинг ҳар бир дарахтинг, ҳар бир гиёҳинг мен учун жонимдай азиз. Иссиқ бағрингда ўйнаб-кулиб таҳсил оларканман, менинг ҳам дугоналаримнинг ҳам орау ва ўйлари беқиёс эди. Ана шу ораулар сари сен бизни етакладинг ва улғайтирддинг. Япроқдаги шабнам каби тип-тиниқ илм булоқларидан бахраманд бўлиб, катта ҳаёт сари қадам ташладик. Бу ҳаёт йўлларининг теп-текис ва равон бўлмаслигини, ундан қоқилмай ўтишликни, анча-мунча қийинчиликларни улоқтириб ташлашликни ўзинг ўргатган эдинг.

Энди сени соғиниб-соғиниб яшайман. Ҳар сафар шу кўчадан ўтарканман, сенга виқор ва ифтихор билан боқаман. Чунки шу паргаларда, шу деворларда бармоқларимнинг излари қолгандир. Ҳаммаси учун қуллуқ сенга.

Сен ҳақингда гапиряпману меҳрибон устозларим гина қилгандай боқиб туришибди назаримда. Робияхон Сафарова, Рўзихон Нишонова, Хадичахон Эрматова, Роза Зиёевна Еникеева, Мунаввархон Илёсова, Тамара Николасна Гурова, Антонина Святославка (фамилияси ёдимда йўқ), Санжар Эргашев, Аббаев, Абдураҳимов, Аҳмедов, Ёркиной Ҳусанова, Ибодатхон Пўлатова каби устози аввалларнинг мунаввар чехралари кўз олдимда бирма-бир намоён бўлмоқда. Буларга эҳтиром ва таъзимлар бўлсин.

Мана, бир неча йилдирки, пири устозим, муаллимим Низомжон Умаров орамизда йўқ. Шеърлари, яратган асарлари, драмалари, қолаверса, менинг ҳар бир калима сўзимда у кичининг иккинчи умри бўлиб, яшайди. Чунки мен ҳали тетапоя бўлиб, адабиёт оламига кириб келар эканман, бошимни силаганларини, сатрларимни эринмай ишлаб, таҳлил қилганлари ҳамон ёдимда.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлар эканман, қани Тошкентдан учиб келибоқ, устозимга суюнчи олсам.

Муҳтарам шоиримиз Абдулла Орипов ҳузурида турар эканман, домламнинг руҳлари кўряптимикин деган ҳаёл оғушида қолдим.

*Устоздан ўргандим сабр-бардошни,
Илмга ташналик, қалбга оташни.
Меҳнатга садоқат, комил бўлмоқни,
Камтарлик, хушхулқу қандай яшашни.
Илмдан қидирдим толе ва бахтни,
Алифбодан топдим олтин калитни.
Турли фан уммонин гаввоси бўлдим,
Гавҳарлар топдим мен таниб ҳарфни.*

Устози комил бошчилигида мактабда «Ҳавас» номли деворий газета чиқарар эдик. Эндигина ижод пиллапояларига қадам босаётган ўқувчиларнинг шеърлари, мақолалари чоп этиларди. Шу билан бирга синфда оқсаб қолаётган айрим ўқувчилар танқид қилинарди. Шундай қилиб, домламиз бизни журналистлик фаолияти ҳамда газета ҳаёти билан таништириб, уларга тайёрлаб борган экан. Андижон шаҳри мактаблари ичида домламиз биринчи бўлиб, мактабда синфимиз ёрдамида тарихий музей ташкил этдилар.

Музейни бойитиш учун ҳар бир ўқувчи баҳоли қудрат қадимги уй-рўзгор буюмлари, кийимлар олиб келиб ўз ҳиссаларини қўшдилар. Бу ерда аёллар паранжисидан тортиб, хаккар ковулгача, қора чироқ, кумушдан ясалган косалар ўрин олди. Энди музейнинг тозалиги ва бошқа ишларига сардорлик қилиш синфимиз ўқувчиларининг зиммасида эди.

Домламнинг беқиёс меҳри, камтарлиги, хоксорлиги, саҳий қалб эгаси эканлиги бутун жисм-жони билан ишлаб ўзини фидо қилиши ҳар қандай менман деган инсоннинг қўлидан келмаса керак. Негаки, кўринишдан жуда оддий, бойликка хирс қўймаган домлажоним эл қатори яшар эди. Мактаб, уй, ижод, дўстлар давраси ҳаётининг энг зўр лаҳзаларидан эди.

Кейинги йилларда вилоят адабиёт ва санъат музейида ҳам ишлаб «хазина»бонлик қилдилар. Ҳар бир ижодкорга алоҳида папка. Унга ниҳоятда меҳр билан яратилган асарларни, расмларни, китобларни жойлар, мен қараб туриб бу саховатли инсон олдида лол қолар эдим. Орамизда яшаётган бундай инсонларнинг қадрига вақтда етмоғимиз ва эъзозини қилмоғимиз даркор.

Мактабимиз Фозил ҳожи (пиёда ҳаж қилган) деган совунгар бойнинг ҳовлисида жойлашган бўлиб (1935 йиллар), истаралик, икки қаватдан иборатдир. Ўша вақтда шу мактаб биносига яшаб фаррошлик қилувчи рус аёллари тозаликни ҳамма нарсадан афзал кўрар эдилар. Иккинчи қаватга кўта-

риладиган азнапойларнинг ярақлаб туриши ҳануз кўз ўнгимдан кетмайди.

Мақтаб биносининг орқа томонида ўрик ва бошқа мевали азим дарахтлар ўсар, уларнинг ёнида мактабимиз иссиқхонасида баҳор ҳавосидай нафис ва ям-яшил кўкатлар дилни яшнатар эди.

Ўша йиллари (1960) мактабимизга спорт зали қурилиб, турли тадбир ва кечалар ўша ерда ўтказилар, биз эса ўзимизда йўқ шод ва хуррам эдик.

Ҳар бир катта танаффусда ўша даврда манзур ва машҳур бўлган Радж Калур, Латаман Гишкар (ҳинд актёрлари) қўшиқлари, Фаҳриддин Умаров, Коммуна Исмоилова сингари халқимизнинг ардоқли санъаткорларининг қўшиқлари биз билан кеча-кундуз ҳамроҳ эди.

*Ишқ ила қолгай маломатга буқун
бошым менинг,
Не учун келмас ёнлимга яқин сирдошым
менинг.
Сен кезарсан пахтазорда, эй азиз барно
йиғит,
Мен кўриб қоматларинг қолмайди бардошым
менинг.*

Йиллар ёшликнинг сержилва савдати ила ўйлаб-кулиб ҳамлардан холи ўта бошлади.

Вақт ҳеч қачон кутиб турмас экан. Синф раҳбаримиз Низомжон Умаров раҳбарлигидаги XI синфни 33 нафар ўқувчи тамомлаб, шулардан 24 нафари олий ўқув юртиларида ўқидилар. Бу дегани ўқитувчиларимиз қилган меҳнатларининг самараси эмасми?

Ойлар....., йиллар..... жуда ҳам югурик. Биз ҳам улғайдик. Турмуш ташвишлари ўз қомига шундай тортдики, унинг серғалва ширин ташвишлари билан бўлиб, яқинларининг ҳолидан хабар олишнинг ҳам имконини топа олмай елкангдаги юкнинг оғирлиги ортаверар экан.

Кунларнинг бирида ёзувчи Одижон Олимов билан суҳбатлашиб ўтириб:

— Қаранг, Одижон, домламнинг азасига бора олмадим. Қабрини бориб зиёрат қилсам ҳам бўлар эди. Аммо...

Бу ёғини ўзингиз тушунасиз. Онамнинг вафоти менинг бутун жисм-жонимни ҳам гирдобига, ҳамгинлик оламига шунчалар мубтало қилиб юборган экан... Ҳа, айтганча, Низомжон акам кўн

нарсани билар эдилар-да, — давом этди Муҳсин домла (Одилжон Олимов). Қаранг, Собир Абдулланинг жияниман деб бирор марта гаширганини ҳам билмайман. Кўзларимизда ёш қалқиди. Ахир улардан ҳам менга қадрдон эди-ку. Нега шундай бўлди, эвоҳ ўлмайди, — деб ўйлаганмидим. Бир неча дақиқа болалик оламига, ўсмирлик даврим, домламнинг ҳазил-мутойибалари, биргаликда саҳналаштирган асарларимиз бутун ўй-хаёларимни чулғаб олди. «Ҳа, шунақа экан-да, Мунаввархон. Дунё армон билан тула экан», — деганда ўзимга келдим, Муҳсин домла ҳақлар. Мактабим ва домлаларимга эҳтиромларим бўлсин.

ОЙ ТЎЛГАН КЕЧАДА

Сутдай оппоқ кеча... Юлдуз пориллар. Кузнинг ҳазин туни. Мана шундай кунларнинг бирида заҳматкаш муаллимларимизнинг байрами нишонланади.

Ана шу байрам муносабати билан ўқувчиларим — Латофатхон ва Қобилжон (эр-хотин)лар кузнинг оппоқ ойдин кечасида, ой тўлган кечада йўқлаб келдилар. Болаларим билан кўришиб, бағримга боссам, ҳар икковининг ҳам вужудлари яшнаб кетган, булардан юрагим, бутун борлигим яшариб кетди. Нима бало, бора-бора йиғлайдиган бўлиб қоляпманми? Юрагим қалт-қалт қилади. Нон синдираётган қўлларим сездириб қўйди шекилли, дарҳол дадамиз (умр йўлдошим) нонни ўзи синдира бошлади. Бу самимий, қувончли, эҳтиросли ҳаяжонни қаерга яширайин. Ўзи дилимнинг тубидан фавворадай отилиб кетмоқчи. Осмон шунақа тиниқ беғуборки, бундай оппоқ-ойдин кечани менинг қалбимга улар олиб кирдилар. Онгим, шуурим, туйғуларим безовта бўла бошлади. Ҳозирги анча таранглашиб қилни қирқ ёрадиган бўлиб қолган ҳисларим ўша ғўр ёшлигимга, ўша митти-митти болажонларимга билиб-билмай сабоқ берган, ўзимни ҳам унутиб мен буларни ўқитишим керак деган йилларимга қайтгим келди. Мажнунтолнинг кокилидай сочлари селкиллаб мактаб остонасини муқаддас билган, қош-кўзлари бепардоз қизалоқлар, баҳолари у қадар мақтарли бўлмаса-да, папкалари китоб ва дафтарга тўла, ҳусн ва чиройда бир жаҳон ўрил болалар қаторлашиб кўз олдимга келдилар. Уларнинг ора-чура бурнини тортиб қўядигани ҳам, қизлик латофати, ҳусни энди очилиб бораётган азиз қизалоқларим, эркатой ўғлонларим ҳам мен учун ҳаминша су-

янчиқ ва ишончимнинг рамзи бўлиб қолади. Чунки улар билан ҳаётимнинг энг ширин лаҳзаларини, бириа кечирганман.

Болалик ва ёшлик аслида инсон ҳаётининг такрорланмас бир фасли бўлса, яна ўзининг беқиёс инсоний кечинмаларга бойлиги, туйғуларининг мусаффолиги билан умр саҳифасида ўчмас из қолдиргусидир.

Қобилжон ва Латофатхонлар мактабдаги қобилиятли ўқувчилар қатори тиришиб-тирмашиб ўқидилар. Улар бир-бирларини севишиб турмуш қурдилар. Аллоҳ буларнинг қалбига солган меҳр-муҳаббатни бирор нарсага олишиб бўлмайди. Чунки улар бу туйғуни ҳаётининг айни баҳорида қалбларига экканлар. Қалб мулки деб аталмиш бу туйғу уларга ҳаёт синовларида энг яқин ҳамдам, меҳрибон мураббий бўлди.

Қобилжон олий маълумот олгунча ва номзодлик диссертациясини ҳимоя қилгунча Латофатхон оилани маънавий ва иқтисодий томондан мустаҳкамлаб турди. Ўзи эса Андижон қурилиш техникумида таҳсил олди. Гўзаллик ва ақл-ҳушда ансининг ёшлигини эслатувчи қизларининг тарбияси ягона ўғли Зафарбекнинг келажаги, уларнинг эл суйган фарзандлар бўлиши учун эр-хотин биргаликда қайгурадилар.

Дунёда энг олий бахт нима десалар, бир-бирини тушуноқлик, алдамаслик, ҳар икки томоннинг чинакам севгиси, яна қолаверса, энг олий ҳакам, ишонч, — деган бўлар эдим.

Қобилжон устози аввалларининг ишончларини чинакамига оқлаб, улардан олган таълим ва тарбияни Мустақил юрт фарзандларига, яъни келажак авлодларга етказиб, Андижон Муҳандислик институтида хизмат қилмоқда.

Мана улар баҳонасида қалбим тўрисида тутилиб ётган қалб чигалликларини, ҳурмат ва эҳтиросларимни, азиз туйғуларимни дафтарга туширдим.

Хайрхўшлашиб, уларни кузатар эканман, қалбимда қандайдир ёрқин, нурга тўла ҳис-туйғулар қолди. Бу тун дунёга янги шеър келди:

*Соким куз оқшоми ёқади жуда,
Бир оз этларингни жулжиктирса ҳам.
Тавсифин тополмам тилим ушида
Қайдасан, севгилим, мулисам ҳамдам.*

*Ой тўлган кечада сайр айласак биз,
Хиёбонлар бўм-бўш, шитирлар барглар.*

*Тилларанг япроқлар тушиб изма-из
Юпунсиз, мунгайиб колар тераклар.*

*Маҳзунлик қўйнида ювош тортамиз,
Далалар соғинчи энтиктиради.
Туманлар қўйнида гоҳ адашамиз,
Гоҳида тунд ҳаво зериктиради.*

*Олмазор боғларда кезар бир тўйгу,
Тасвирин тополмай дил бўлар хуноб.
Ҳар зарра гиёҳда мавжуд эрур бу,
Ҳар шоир дилида мисоли селоб.*

МУНАВВАР ЙЎЛ

ИЛК ҚАДАМ

Саратон чилласи бир оз пасайган бўлса ҳам, қуёш ҳарорати ҳануз борликни ўз домига олган... Август ойининг дастлабки кунларида орзу-тўлқинлари ичра нарқ бўлиб, устимда ним-пушти гулли оқ крепдешин кўйлак, бошимда оқ ироқи дўппи, оёғимда япон шишаги билан мактаб остонасига қадам босдим.

Мактабга кираверишдаги қулоч етмас азим дарахтлар бу ерга ташриф буюрганларнинг вужудига салқинлик, хуш ҳарорат бахш этарди. Мактаб қоровуллари Каримжон ва Фуломжон тоғаларнинг беминнат кўк чойи чанқоқни босар, иссиқдан ҳаприққан юракка ором берарди.

Саҳни ҳам унча катта бўлмаган бир қаватдан иборат бўлган бу даргоҳ Андижондаги пойдевори мустаҳкам мактаблардан саналади. Бир вақтлар бу мактаб ҳақида орзу ва ҳавас қиларли даражада сўзлар юрарди. Эмиш: «Муқимий номли 27-мактабга ўқитувчини чертиб олар экан... Анча-мунча ўқитувчи у ерда дарс бера олмас экан. Бу сўзлар не чорлик тўғри ёки нотўғри эканлигини мактабга келган кунларимданоқ ҳис қила бошладим. Ҳар қайси ўқитувчи ўз фанини чуқур билади, ўз ишига сидқидилдан ёндашади.

Вожаб... Шунинг учун ҳам кейинчалик катта-катта даяраларда бўлганимда фалон мактабда ишлаймак десам, тил ва адабиёт, физика, математика фанлари ўқитувчиларини дарҳ-

ол ёдга олиб сўрайдилар. Булар: Усмонжон Алиев, Одиложон Ортиқов, Эргашбой Сайфиддинов, Марямхон Каримоваларнинг қилган меҳнатларига ташаккур билдирадилар. Шундай қилиб, 29-мактаб ҳақида сўз кетадиган бўлса, менинг ҳам қалбимда фахрланиш, ифтихор туйғулари уйғона бошлади. Чунки мен ҳам устозлардан ўрганиб, мактабнинг шон-шуҳратини сақлаб қолишга ҳаракат қилишим керак. Тил ва адабиёт муаллими Н.Қосимова катта-катта йилларда маъруза қилар экан: «Мактабимизнинг тўни эски бўлгани билан унинг қалби, маънавияти янги ва мустаҳкам. Бизнинг ўқитувчиларимиз соғлом фикрли, покиза инсонлардир. Бу даргоҳда ажойиб инсонлар тарбия топганлар. Уларнинг қалбларига она сўзидай ёқимли, Ватан сўзидай жарангли нидоларни Оминахон Қодинова, Азизахон Абдурашидовадек буюк зотлар олиб кирганлар».

Ҳақиқатан ҳам бу ўқитувчиларда билим билан бир қаторда педагогик маҳорат, болаларни севишдек буюк муҳаббат уйғунлашиб кетган эди.

Устозлардан ўқитиш сирларини ўрганган бўлсак, ҳаёт мактабидан эса ўзимизнинг шахсий оилавий муҳитимизни соғломлаштириш каби мураккаб вазифаларни қўшалок ҳолда олиб бордик. Тўғри, кейинчалик уйга келганимиздан кейин фарзандларимизнинг анча-мунча ғалвасини кўтара олмайдиган бўлиб қолдик. Буларда шу ўйинқароқ ўқувчиларимизнинг ёшлик-бебошликлари бўлса, яна қолаверса, ора-кунда бўлиб турадиган ноўрин текшир-текширлар, бемаврид ташир-бурадиган комиссияларнинг ваҳималари асаб торларимизни таранг қилиб юборган эди. Баъзан: «Нега уйда ўтирган аёллар қатори бўлмадик», — деб ўқиниб ҳам қўяр эдик. Аммо шу йиллар мобайнида қанчалаб болаларнинг қалбига нур ва зиё бахш этганимизни билганмидик. Уларга илм деган буюк чўққи сари пиллапоё бўлганимизни билганмидик.

Муаллимлар имонлари бутун, теран маънавиятли комил инсонлардир.

Мактабларда муаллимларнинг кўплари аёллар бўлганлиги учун баъзан оила, болалар ташвишлари уларни кўпроқ ўз муҳитига бўйсундириб олар эди. Натижада эртанги дарсга консепт ёза олмаган ёки дафтар текшира олмаган муаллим кечгача мактаб илмий бўлиб мудиридан ҳайқиб, юрагини ҳовучлаб кунни кечкиртирарди. Ана энди, муҳтарам ўқувчим, юқоридаги шарт-шароитлардан келиб чиқиб, қадрдон муаллимизнинг бола табиат бўлиб қолганлигини, феълда инжиқлик

аломатлари пайдо бўлганини сезармикинсиз? Муаллимларингиз катта идораларга борганда, у ернинг шарт-шароити билан чиқиша олмаслигини тушунармикинсиз? Ваҳоланки, ўқитувчингиз умр бўйи болалар орасида яшади. Катта жойларни ҳавас қилмади. Унинг бирор юмуш билан юқори лавозимдаги кишиларга учраганда, уларнинг салобати босишини тушунармикинсиз? Юқори мансабдор кишиларнинг нақадар маданият ва хушхулқ билан қилган муомаласи ўқитувчингиз қалб ойнасини янада равшанлаштиради. Акс ҳолда унинг мадад истаб келган кўнгиллари ногаҳоний тўфон ичида қолгандай айқаш-уйқаш бўлиб кетади.

Ишга келган вақтимда мактаб жамоаси у қадар кўп эмас эди. Гўё жамоанинг эркатойи, кенжатойи мен эдим. Орадан бир, икки йил ўтгач, мактаб ўқувчилар сони кўпайгани учунми, бир қатор мен тенгқур ёшлар хизматга келдилар. Улар билан ҳар жабҳада кўмакланиб иш олиб бордик. Булар: Оқибатхон Иброҳимова, Шаҳзодахон Алимова, Гавҳархон Ҳасанова, Азизахон Искандарова, Зулфияхон Мухторова, Муталлибжон Мамажоновлардир. Ўтказиладиган ҳар бир маросим, ҳар бир тантана ёшликнинг такрорланмас шижоати, ёшликка хос бўлган куч-ғайрат билан ўтказиларди. Бу кунларга шукроналар бўлсин! Оладиган маошимиз эса ҳар биримизнинг дарс соатимизга қараб берилади. Собиқ директоримиз Одилов домла: «Ўқитувчи осмонга ҳам чиқиб кетмайди, ерга ҳам кириб кетмайди», — деб таъкидлар эди. Бу гап чиндан ҳам тўғри эди. Чунки ҳар бир ўқитувчи оладиган маошини ҳисоб-китоб билан сарфлар, ҳою ҳашамларга берилавермас эди. Борди-ю, бой аёллар даврасида ўтириб қолгудай бўлсак, ўзимизнинг маънавий бойлигимиз билан барибир юқори турар эдик.

Қорлар эриб, анҳорлар бўтана сувларга тўлгач, толлар қизларга сочиноуклар ҳадя этган чоғлари мактабимизда ҳамма дарахтлардан илгари ўзининг ҳусн-таропатини оламга ёйган, қалбларда яшаш шавқини уйғотган бир туп ўрик ўқувчи-қизларимизнинг гўнча лабларини эслатиб гулга бурканарди. Уларга қараб туриб ўзимизнинг ҳам болалик-бокиралик пайтларимиз ёдимизга келар, ариқ бўйларида, мактаб саҳналарида ҳамма гуллардан аввал сафсар, оқ, сариқ бўлиб очилувчи бинафша руҳимизни қандайдир баҳорий ҳузур-ҳаловат, нафислик, нозиклик туйғуларига йўғрилтирарди. Қизларнинг ўзларидай сулув бу гуллар димоқларда бир умрга ўчмас ифोर қолдирган эди. Баҳор ҳавосидай нафис ва оромижон қизлар

ва йигитларни оналик ва оталик муҳаббати билан суймасдан ўқитиб бўладими? Томир-томирларимизга сингиб кетган дом-лаларимизнинг ўғитлари ҳамон ёдимизда. Бизнинг истагимиз ва умидимиз — шу болалар — бизлардан ниманидир олиб қолсалар.

Ардоқли ўқувчим! Шу ўринда ўқитувчиларимизнинг ҳаёти ва феълларидаги қизиқ ҳолатларни ҳам айтиб ўтай. Дарсдан бир оз кеч қолсак ёки бетоб бўлиб ишга келмаган кунларимиз директоримиз: «Ҳа, сочингизнинг учи оғриб қолдими, ёки тирноғингиз оғридими», — деб бизни койир эди. Азиз болажонларим! Ҳадеб сизлар танбеҳ эшитиб қолмай, биз ҳам даккилар эшитиб турардик.

Математика муаллимаси Клара Раҳматуллина аямизни қалампир дейдишарди. Магазинларда ҳам одамларнинг ҳаққини таланиб, айтиниб, қолган аяжонимиз излаган ҳақиқатини топдими, йўқми билмайман.

Муқаддамхон онам: «Шляпанинг тагида биттаси ғилдираб кетаётган экан», — деб ўқитувчиларимизга шама қилса, Ибрагимжонов домла: «Штирлиц ҳам кеп қолдику», — деб Хўжа-аҳмедов домлага баҳо берарди.

Мўйдинжон Алиев деҳқон табиат бўлиб, бутун пахта мавсумини далада ўтказар, ундан анча-мунча иш қочиб қутулмасди. Куйи синф ўқувчилари билан ҳамиша «Светофор» ўйинида ютиб келишарди.

Узоқ йиллар халқ маорифига меҳнати сингиб, кимё фанидан жуда кўплаб шогирдлар етиштирган, II Жаҳон уруши қатнашчиси Муҳаммаджон Охунов ўзининг серзардалиги, бир оз қайсарлиги билан ажралиб турарди.

Ниҳоятда камтарин ва камсуқум домламиз Мишайлов Донэ Рафаэлович ўқувчиларининг қалбида шундай меҳр ва садоқат қолдирганки, домланинг вафотидан аввал: «Домла кетманг. Болаларингиз кетса ҳам сизни ўзимиз боқиб оламиз», — деб илтижо қилишган. Ота ва она қўйилган тупроқ қўйиб юбормаганми, ёхуд шу тупроққа, шу халққа бўлган ташналик, севги ва садоқат устуворлик қилгани учунми, домла кўчиб кетишидан бир кун аввал шу ерда қаза қилган. Ўзининг ҳам бу юртни ташлаб кетгиси йўқ эди. Лекин болалари қўймаган. Менга буларни Шафисахон Қосимова ҳаяжон билан сўзлаб берди.

УЧРАШУВ

1998 йилнинг охирлари. Гарчи қиш ўз ҳукмини у қадар ўтказмаётган бўлса ҳам, ҳаво бир оз совуқ, изғирин бурун ва юзларимизни чимчилаб кўзалар ёнланади. Кўюқ туман ҳаммаёқни қоплаган. Дарахтлар ва табиатда маҳзунлик ҳукмрон.

Мана шундай кунларнинг бирида ёзувчи дўстларим билан учрашиш мақсадида ҳокимият биносига қадам қўйишим билан бировнинг «Ассалому алайкум» деган ёқимли ва таниш овози сескантириб юборди. Бу овозни олис йиллар нарида эшитган эдим. Рўпарамда ўрта бўйли, юзлари ёқимли, кўзлари кулиб турадиган ўқувчим — Бобораҳим Эргашев турарди. Ҳол-аҳвол сўрашиб бўлганимиздан сўнг, ўзининг хизмат мавқеи ҳақида сўзлаб, «Луқмонов Паҳлавон акамлар билан бирга ишляпман. У киши ҳозир вилоят ҳокимининг ўринбосари, юринг бир кўришиб кетасиз, аяжон. Ҳеч хижолат бўлманг», — деб йўл бошлади. Рухимда ҳаяжонга ўхшашми ёки ифтихор туйғусими пайдо бўлди. Хонага кириб борар эканмиз, қадди-қомати, салобати худди шу хонага жуда мутаносиб тушган Паҳлавонжон Луқмонов ўрнидан туриб қариши олди. Илтифот билан ҳол-аҳволимни сўрар экан, бир вақтлар муаллимлик заҳматларига чидамай қилган нолишларимиз ёдимга тушиб, дилимнинг туб-тубини хижолат изтироблари эгаллай бошлади. Баҳор ҳавосидай ўзгарувчан бу изтироблар секин тарқалиб, кўнглим равшан тортиди. Шу пайт кўлида чойнак ва пиёла кўтарган ёшигина жувон гоят мулозимлик билан бизни чойга таклиф қилди. Паҳлавонжон илк бор пойи қадами теккан мактабини, домлаларининг сабоқларини эслаб, миннатдор оҳангда: «Опажон, китобларингиз нашри учун кўлимдан келганича ёрдам бераман», — деб кўнглимни кўтарди. Мен ҳам болаларимнинг бағрида яйраб ўтирар эканман, яқинда бўлиб ўтган бир воқеани сўзлаб бердим. Ҳозир тилимизда жаргон сўзлар кўпайиб кетди. Уларни беихтиёр ишлатиб қўйганингни ўзинг ҳам билмайсан. «Мана бу чойингиз теппа эмасми?» — сўрайман сотувчидан. «Йўқ. Ўқитувчимиз бизга ундай ўргатмаган». Ялт этиб қарадим. Қачонлардир эшитганман бу овозни. Рўпарамда қорни юмалоққина, олд сочлари тўкила бошлаган, тилла тишларининг ўрни бўш, қарашлари ёқимтой йигит турарди. Шу он биз бир вақтлар зўрғагина «3» ва «4» баҳога ўқиган, ўзлари анчагина «мўмин» болаларимизни — койганларимиз ёдимга тушди. Хайрият. Ўйлайман. Понини

ҳалоллаб, меҳнат қилиб топиб еяпти. Одамларга хиёнат қилма-
япти. Минг бора шукр. Йигит чойни узатар экан, мен ўқувчин-
гиз Музробжон Абдулазизовман. Пулини олмайман аяжон», —
деди. «Йўқ. Янаги сафар келишим осонроқ бўлиши керак», —
деб кушдай енгил бўлиб магазиндан чиқдим. Ҳар уччаламиз бир
оз енгил тортгандан сўнг, хайрхўшлашиб чиқар эканман, бир
дунё қувончга ҳамроҳ бўлиб, севинч ва ифтихор туйғуси бутун
вужудимни қамраб олди.

*Мактаб даргоҳи бир боғ бўлса,
ўқувчилар унинг мевасидир.*

Бу боғдан шундай мевалар етишдики, бирлари кишилар дар-
дига малҳам бўлса, бирлари вилоят, республика миқёсида одам-
ларга яхши йўлбошчилик қилиб, бирлари игна билан қудуқ қазиб,
халқимизнинг бебаҳо гавҳарларига илм булоқларидан сувлар бе-
риб, чанқоқларини қондирса, яна бирлари эса ҳаётимизнинг тур-
ли йўналишларида қадам ташлаб, Ватанимизнинг келажак пой-
деворини мустаҳкамламоқдалар. Булар: Абдуваҳоб Абдуҳадов,
Холидбек Мадаминов, Ҳамида Мадаминова. Мастура Солиева,
Латофат Мирзабахромовна, Нигора Қаҳҳорова, Турсунбой Хўжа-
ев, Мухаррам Жалилова, Саида Тожибекова. Исақов Анвар,
Бобораҳим Эргашев, Қобилжон Холмирасов. Эҳе, қайси бирини
ёзайин. Китобхонимизни зериктирмаслик учун бу боғнинг айрим
гуллари ҳақидагина сўз юритдик, холос.

Энди шу гуллардан бирининг номини ҳурмат ва эҳтиром
билан тилга олмасак бўлмас чоғи. Бу киши Тошкентда яшаб
ижод этаётган шоир, файлсуф-олим Маҳкамжон Маҳмудов-
дир. Ҳар бир замон, ҳар бир Ватан, ҳар бир пойостона бундай
фарзандлари билан улур ва муҳтарам бўлғай.

УСТОЗЛАР ЁДИ

Кун кетидан тун, ёруғлик қоронғулик билан ал-
машганидай ҳаётда тирик жонзот борки, фано йўлига тушиши
муқаррар экан.

Баҳор ўзининг ям-яшиллиги, навниҳоллиги билан, ёз кўркем-
лиги, гўзал табииати билан, куз — сокин, маҳзунлиги билан,
қиш — эса изғирини, аёзи билан ажралиб турар экан.

Шундай экан... Сафдонларимизнинг кўплари фано дашти томон йўл олдилар. Марямхон Каримова, Усмонжон Алиев, Азизахон Абдурашидова, Ҳомиджон Ибрагимов, Аҳмадали Маматқулов, Муҳаммаджон Охунов, Муқаддамхон Тешабоева, Саодатхон Исоева, Низомжон Умаровларни Аллоҳим мағфират қилсин.

Уларнинг йўллари ёрув ва мунаввардир. Улардан ўчмас из қолгусидир.

ЎЗ КУНЛАРИ

Ўз кунларини соғиниб эслайман. Айниқса, болалигимдаги ёз ойлари хотираси сўнмас ва ўчмасдир. У вақтларда саратонлар ҳам бошқача бўлар, қаерда тангадек соя бўлса, ҳамма ўша ерга талпинар, ҳовлилар оралаб ўтган ариқ бўйларига кўпроқ тол экиларди. Унинг қандайдир шифобахш хусусияти ҳисобга олинармиди, билмадим. Қоқ туш маҳали бўлса керак. Отам яқтакчан, қора лас тўнини дарвозахонага солиб ётиб, икки томондан эсан шабададан ҳузур қиларди.

Ўша ёз кунлари, айниқса, саҳар пайти сўлим ва оромижон бўлар, булбулларнинг нозик сайрашлари, назокатли овозлари, атиргул ва райҳонларнинг муаттар ҳидлари, тонгги шабаданинг энгил тебраниши қалбларга илҳом бўлиб қуйилар эди.

Бу дунёда нимаики нарса бўлса, улардан ҳам азизроқ, улардан ҳам муътабарроқ нарса бўлмас экан. Улар хоҳ дову дарахт бўлсин, хоҳ оёғингиз остида ястаниб ётувчи ям-яшил майса бўлсин, ҳар бирининг ўзига хос таровати, хусн-жамоли, инсонга қандайдир куч-қувват бағишловчи сеҳри бўлар экан. Эрта тонгда туриб уларни кўриш, улардан баҳра олишнинг ўзи ҳам ноёб бир нарса экан.

Ана қушлар чуғур-чуғур қилиб, гўё сизга тонгги саломини етказаятгандай, тинчлик, омонлик тилаётгандай... Чуғур-чуғурларингдан ўргилай беозору, бегуноҳларим... Худойим ҳар бир инсоннинг қалбига сизларни севишлик, сизлардан завқланишлик туйғусини солсин.

Тонг сизларини жуда севаман. Улар эрта тонгда қалбимга, бутун вужудимга атиргул ифорини олиб кирадилар. Бундан ҳам шуқуҳли, бундан ҳам тароватли нарса борми дунёда?

Отам сарвқомат, оқ сариқдан келган, истараси иссиқ киши эди. Оққўнгил, тоза руҳли, ҳалол ва пок одам бўлиб, ҳақиқатни

сўзлаш, бориға шукур қилиш отамнинг энг яхши фазилатларидан бири эди. Бундай отани севмаслик, бундай отани эсламаслик сира мумкин эмасдир.

Оҳ, отажоним хушсурат сиймоингиз доим кўз ўнгимда. Менинг ювошим, мўминим отам. Ўзингизнинг ниҳоятда озодалингиз, покизалингиз, ҳақиқатгўйлигингиз билан халқнинг хурматиға сазовор эдингиз.

Оҳ, отажоним! Сизнинг отангизни Тиллабой ўзбек дейишар экан. Жуда ҳам мўмин бўлса керак-да! Уйимизда отангизнинг атлас тўқийдиган дўкони бўлиб, ўшанинг даромадиға тирикчилик ўтар экан.

Аллоҳнинг марҳаматини қаранг! 1902 йилги зилзиладан Сизни — 20 кунлик чақалоқни сақлаб қолибди. Бу бизнинг ва онамнинг бахтимикин. Ҳар нечук билолмадим?

Бўйлари бўйингиздай сарвқомат, ўзингиздай ювош ва мўмин ягона ўғлингизнинг тўрисиға ўтмадингиз. Унинг ҳалол меҳнат билан топган ширин нонидан тотимадингиз. Нечун шундай бўлди? Аллоҳ бундай фараҳбахш кунларни, фарзанд иззатикромини раво кўрмади. Нечун, нечук отажоним?

Онангиз Тожибуви отин туғилган жой ширмонпазлик, ҳозирги темирчилик маҳалласи (Эски каппон, ҳовуз бўйи) да бўлиб, биз ҳали жуда ёш эканмиз, энам ва онам билан бирға ушбу хонадонға кўп меҳмонға борар, бизни энамнинг жияни Адолат холам ва унинг қизи Рисолат онам ниҳоятда меҳрибонлик билан кутиб олардилар.

Энамнинг тоғаси Тиркашвой бошқа бойлар қатори Чорбоққа қулоқ қилинади. (Бу XIX асрнинг охири, XX аср бошлари бўлса керак, ҳозир Тиркаш тоғанинг юз ёшдан ошган фарзандлари бор).

Чорбоғ Арслонбобға яқин жой бўлиб, ўзининг хуш ҳавоси, чиройли табиати билан одамларни мафтун қиларди. Энам ва унинг синглиси Бусарабу ҳар йили ёзда тоғасиникиға дам олгани боришар экан. Мана шундай саёҳатнинг бирида Тиркаш тоғаникиға етти бўлиш (Етти бой) йиғилиб биттадан қўй сўядилар. Шаҳарлик меҳмонларнинг шарафиға. Ўша вақтнинг, ўша ернинг удумиға кўра кичик сингил Бусарабуга етти бўлишдан бирини куёвлиққа танлашни керак эди. Ҳамма бойларда уч-тўрттадан хотин бўлганлиги учун, Бойқаманда гарчи тўққиз бола бўлса ҳам, битта хотин бўлгани учун Андижонға уй тутиб бериш шарти билан Бусарабу шу кишиға узатилади. Бусарабу беш фарзандлик бўлади. Орадан бир неча йиллар ўтгач,

Бойқамаш почча Андижонда бетоб бўлиб қолади. Буни эшитган тенгқурлари унинг қора отини олиб йўлга тушадилар. Бир неча шаҳар ва қишлоқларни ортда қолдириб, Андижондаги Сой бўйида дам олмоқчи бўладилар. Шу пайт шундай мўъжиза рўй берадики, Бойқамашнинг оти вафот этади. Бу ҳолатдан ҳанг-манг бўлган дўстларидан бири ҳозир Бойқамаш ҳам вафот этди, тезроқ борайлик деб, — отларига қамчи урадилар. Бориб қарасалар, ҳақиқатан ҳам юқорида айтилган воқеа юз берган эди.

Мана, муҳтарам ўқувчим, отамнинг холаси, яъни Адолат холамнинг онаси Бусарабунинг ҳаёти билан бир оз бўлса ҳам танишиб олдингиз. Энди сизларнинг ҳайрон бўлмаслигингизни жуда-жуда истар эдим. Чунки бошқалар қатори мен ҳам авлодимнинг етти пуштини билгим келади.

«Болалар ширинликка ўч бўлади», деганлари рост бўлса, мен Адолат холамнинг асалини жуда яхши кўрар эдим. Чунки Адолат холамникига юқорида айтганимдек, Арслонбоб ва Чорбобдан қариндошлар кўп келар, у томонларда асал ва сарийёр сероб бўлганлиги учун холамникидан бундай таомлар узилмас эди.

Отажоним, айтишларича, катта отангиз ва энангиз — мулла Мадамин Охун ва Тўхтажонбуви (энам Тожибуви отининг ота-онаси) болаларни ўқитадиган мударрис домла экан. Ҳаргал шу хонадонга борганимда, мени қандайдир ўзим ҳам (бола қалбим) англаб етмайдиган туйғулар чулғаб олар ва бу сархушлик узоқ вақтгача давом этар эди.

Биз ҳали жуда мурғак эканмиз, бошқа кўплаб хонадонлар сингари бизнинг ҳовлимиз ҳам ичкари ва ташқари ҳовлидан иборат бўлиб, ташқарида эркак меҳмонлар кузатилар, сиз ва дадам (амаким)нинг яхши ишда ишлаганингиз учунми, ёки бу уйда қут-барака борлигиданми, (ҳозир ҳам шундай) бирор нарсага муҳтожлик сезилмасди.

Аммо ҳаёт, турмуш инсонни ҳамisha силаб-сийламас экан. Сиз ва дадам бирин-кетин турли касалликка чалиндингиз. Ҳаётнинг ҳамма заҳматлари кексайиб қолган (ёши тўқсонларга борган эди) энам ва навниҳол онамнинг зиммасига тушди.

Энди ҳаётнинг ўнқир-чўнқир йўлларида қоқилмай кетиш, гоҳи момақалдироқлар гумбурласа, гоҳи чақмоқлар чақса, ҳаммасига метиндек бардош билан чидаш керак бўлди. Энамку, ёшини яшаб, улуг ёшга бориб қолган, аммо бечора онажоним жуда ҳам ёш эдилар. Ҳаётда ота-онани йўқотишдек бахтсизликка учрагани етмасмиди. Тақдирнинг яна қандай

жабри жафоси бор эди. Бирдан-бир умиди, ушалмаган орзулари Сиздан эди-ку, отажоним!

Ҳовлимизда уч туп марвартак тут бўлиб, ариқ бўйига эса қатор қора толлар экилган эди. Мен учун бу дарахтлардан ҳам азизроқ ва мўтабарроқ нарса йўқдир. Улар нимаси биландир хотирамдан ўчмас бўлиб жой олган. Ҳа, айтганча, ёдимдан кўтарилай дебди. Бизникидан учта кўшининикига дарча (эшикча) қўйилган эди. Айниқса, рамазон кунлари кўшинлар бир-бирларини уйротар, иложи бўлса бирга саҳарлик қилишар эди. Бу бағри кенгликми, ёки хайр-саховатми? Бу меҳроқибат деган тушунчанинг олий белгисимиди? Қандай яхши замонлар, қандай яхши одамлар бўлган экан-а!

1958 йил 3 февралда дадам (амаким) мулла Умарали вафот этди. Дадам дафн этилган қабр билан ёнма-ён қабрга энам борди. Ажаб, бу қабрга 20 кунгача ҳеч ким қўйилмади. Онам анча довиорак эканми, қабрга бир дарахтнинг томиридан сув томиб турганлигини анча вақтгача айтиб юрди. Бу не сир? Бу кавсар сувимикин? Ёки жаннатдан даракмикин. У дунёда ҳам боласи билан кўшни бўлиб, унинг ғам-андухи ва роҳатига шерик бўлишмикин?

Она ва бола 20 кун ичида мангуликка йўл олдилар. Ҳар иккита суянган тоғидан айрилган ожизгина — Сиз, отажоним, кўзингиздаги ёшларни сездирмай артганларингиз, юрагингиздан ун чиқармай йирлаганларингиз ҳамон кўз ўнгимда. Йигирма кун ичида она ва акадан айрилиш, уларнинг мотамини тутиш, маърака ва турли маросимларни эл қатори ўтказишнинг ўзи бўлмайди-ку!

Ёдимда. Энам табаррук 97 ёшида вафот этганлиги учун унинг кўйлак ва рўмолларини одамлар парча-парча қилиб бўлиб олдилар. Ҳаммадан ҳам мен афеус сўдиган нарса отин ойнанинг китоблари сақлаб қолинмади. Уларнинг ўлиmidан кейин отам анча ёлғизланиб қолганига ўхшаб қолди. Яхшиямки, бизнинг борлигимиз.

Орадан офтобли кунлару, ёмғирли тунлар ўтди. Тарихда ўша турғунлик йиллари деб аташган, шу билан бирга сержил-ва романтик туйғуларга бой 1960 йиллар келди. Бағрикенглик, назартўқлик, ҳа, ҳа назартўқлик деярман. Бу — шу йилларга хос туйғуларимди.

Баҳорнинг лойқа сувлари кузнинг тиниқ ва сокин сувларига алмашиб мен институтни тамомлаб, ҳаётнинг биринчи пиллапоясига қадам қўйганимда, отажоним, Сиз оламдан ўтдин-

гиз. Қанотимнинг бир томони синди. Қушлар яримта қанот билан парвоз қилолмагандай мен ҳам ярим кўнгил бўлиб юрак олдириб қўйдим. Бунинг ўрниши ҳеч нарса тўлдира олмади.

Кемтикликнинг кунлари бошланди. Бу ярим кўнгилнинг орзу-ҳавасларини, шаффоф каби пок туйғуларини ким ҳам рўёбга чиқаради. Мен ва укаларимнинг бўйнимиз қисилгандай бўлиб қолди. Рости ҳам шундай-да. Бу қадим оламда биздан бошқа гарибу нотавон йўқдай. Бизнинг баҳоримиз ва ёзимиз ҳам қишнинг қаҳратон совуқлари остида қолиб кетгандай туюла бошлади. Ногаҳонда келган бу совуқ ва музлар сира ҳам эримайдигандай, кўнгилнинг бир чеккасини музлатиб бошимизни ҳам қилиб қўйди.

Юраклари ғамларга тўлган отам, юраклари армонга тўлган отам. Ёруғ дунёга келиб, қандай ҳузур-ҳаловат кўрдингиз. Отларигача гард юқтирмасдан миниб юрган одам бирданига фалакнинг тардиши билан ожиз бир кишига айланиб қолса. Биз — фарзандларингиз кўзингизга нур, қалбингизга шуур бўлдик. Гарчи бўй-бастимизни, ҳусн-жамолимизни кўришдек бахтдан бебаҳра бўлсангизда, буни Сиз ўткир зеҳнингиз, зийрак фаҳм-фаросатингиз билан ҳис қила олардингиз. Ҳассангизни дўқиллатиб қўни-қўшниларникига кирсангиз, улар Сизни малол олмас, аксинча, доноларча ҳазил-мутойибаларингиз уларга хуш келарди. Ва шу ўринда Сиз ҳам уларнинг таширфларига сазийлик билан қарардингиз. Ёш болалардан ўртоқларингиз жуда ҳам кўп эди. Айвонимиздаги сўридан дастурхонимиз узилмас эди. Қўшниларимиз: Хадича хола, Хайринисо, Ҳажалхон, Пўлатхон, Кимёхон, Шарофхон, Энахон, Ғанижон тоғалар чойини ичар-ичмас бизникига бир таширф буюриб, сўнг ўз ишлари билан машғул бўлардилар. Чунки бу даргоҳнинг тупроғи хосиятли эди. Сахийлик, хоксорлик бу хонадон соҳиблари учун авлоддан-авлодга мерос эди.

Ҳа, дарвоқе, Турғунбуви деган аямиз маҳалланинг оёқ-қўли бўлиб тўйга ва бошқа маросимларга айтиш, тўй эгаларининг ҳожатини чиқариш бу аёл учун муқаддас юмушлардан бири эди. Ана шу ҳалол меҳнати билан ўз ризқини териб еб, фарзандларини қаторга қўнди.

*Отасоним йўқсиз энди,
Излаб-излаб қайга борай.
Кўзларимда ёшлар тўнди,
Бу аламни кимга ёрай.*

Қанотимнинг бир томони,
Синиб кўнглим вайрон қилди.
Ҳаётимнинг йўқ омони
Ҳижронларга бардош қилди.

Наҳот унут бўлиб кетса,
У қадрдон ёруғ кўнлар.
Вой оҳ десам, оҳ ўрнига
Чиқар кўксимдан тўтунлар.

Оҳларимни тўнлар ютса,
Гул баргида соғинчларим.
Дарёларда оқиб кетса
Ярим кўнглил ўкинчлари.

Шамолларнинг қанотида
Учиб борсам топарманми.
Фано даштин равотида
Мен беҳабар ўтарманми.

Тўнлар билан тилаб-тилаб,
Сизни кўриб тонглар отса.
Кўрганинг чин — бу отанг деб
Вужудимда балқиб кетса.

Ана гуллар, чечаклар юз очмоқда. Япроқлари шабнамдан таранг. Япроқдаги биллурий томчилар менинг кўз ёшларимдир. Жийда гули, олма гулини яхши кўрардингиз. Унинг ифори дил ойнангизни мусаффо этарди. Бу баҳорий туйгулар, баҳорий кечинмалар ҳамиша қалбингизга турён соларди. Бу тугёнлар, бу ботиний кечинмалар бизнинг қалбимизга мсҳр-шафқат, инсоф, инсоний муҳаббат бўлиб ўтган бўлса ажаб эмас. Ўша ёз кўнларидан ўргилай. Унинг ажиб бир лаҳзалари Сизни эслашдек буюк бир савобли ишга туртки бўлди.

ХОТИРА-МУХАММАС **(Дўстлар хотираларидан)**

Ўз қалбиши дафн этди шунда
Байрон

Гўзал тупроқ узра қуйилди оқшом,
Кундуз олар дам.
Жўшқин мушоира этади давом,
Дўстим, кел сен ҳам!

Зулфия

Бу қалб хотираларидан олинган гавҳар сўзлардан иборат манзумани қандай бошласам экан. Курсдошларимнинг дил изҳори бўлиши қалб мулкларини ўз ўрнида қўллай олармикинман. Қани бир уриниб кўрайчи. Бу инсонларнинг ўзлари гавҳар, сўзлари гавҳар эди. Келинг, мухтарам ўқувчим. Курсдошларим (дўстларим)нинг хотира-эсдаликларидан бир чимдим-бир чимдимдан келтирайин. Сиз ҳам мириқиб ўқинг. Зеро, яхшилик ва эзгуликни бирга баҳам кўриш — бу инсоний фазилатнинг ноёб намунасиدير. 1960 йиллар ёшларининг дунёқарашлари қандай экан?

Қайга назар солмай кучингни кўрдим,
Тингладим меҳнатинг симфониясин.
Ранго-ранг парданинг оҳангларида
Элинг ҳаётишиг ҳар сошясин.

Зулфия

Қасрга назар солмайлик, кишиларимизнинг қуриш ва яратиш билан банд эканини кўрамиз. Қунимизнинг ҳар бир дами ганимат. Унинг ойи, кўёни, юлдузи нақадар қадри. Унинг улкан-улкан дарахтларидан тортиб то оддий гиёҳларигача ноёбдир. Тун кетидан тонг, кун кетидан тунлар бирин-кетин ўтаверади. Уларни кўришга мушарраф қилган Алюҳимга шукроналар айтиб яшашимиз керак.

Хаёлда ҳам боғламадим тақдиримизни,
Умид тутиб юрагимга бермадим совуш.

*Севган каби ойдин тунни, қуёш, денгизни,
Телбаларча эрка севдим билмайин нолиши.*

*Оилангини рашки, мени, қаргаши бекор,
Лаънатлаши бекор гўё мен офат, бало.
О, қўрқманглар, дарчадан ҳам боқмайман қиё,
Янглишиб ҳам кўчангиздан ўтмайман зинҳор.*

Сильва Капутикян

Тонгнинг насим эртасидай сўлим ва беғубор болаликнинг гузал сонияларини эслатувчи, сўнгра олтин даврнинг унутилмас лаҳзаларидан сўзлагувчи бу сўзлар жонга роҳат, дилга ҳаловат. Зеро, ҳар бир сўз Аллоҳнинг каломи. Сўзнинг кучи, қудрати беқиёс.

*Лекин юрак! Юрак солса дод,
Фарёд чекиб чақирса сени.
Қалб додига қайда бор имдод,
Қандай кесгум қалбим тилини?*

Ажаб! Муҳаббатнинг кескир тивларидан қалби садпора бўлган дугонажоним-а...

Сўз садаф бўлса агар, садафда дур яшириндир, — деганларидек. Сизнинг сўзларингиз ўз жозибасини дийдор ойнаси бўлиб кўз-кўз қилади.

Вафо ва садоқат, хижрон ва бевафолик бир-бирига яқин тунунчалардир. Аслида бевафони ҳеч ким ҳам ёқтирмайди. Мен бу ўринда курсдошимиз Каримжон Деҳқоновнинг қуйидаги сўзларига сидқидилдан қўшилган ҳолда: «Бевафони шоирлар кўп ёзишган. Мен шоир бўлмаганим учун вафони ёздим. Чунки вафо ҳам бевафо билан бирликда яшайди».

Ростдан ҳам шундаймикин-а! У киши давом этибдилар: «Ҳаяжонли дамлар ноёб топилмадек аҳён-аҳёнда бўлиб турар эмиш. Ҳар бир кишининг ўз характери, ўз мушоҳадаси, ўз эътиқоди бўлади. Демак, инсон характери қайтмас, такрорланмас ноёб нарсадир. Шуниси қизиқки, бир киши иккинчи кишининг характерини ўзига ёқтиради. Ўша киши билан такрор гаплашса ҳам, яна гаплашгиси келади. Хуллас, бундай шахслар билан яшаш кишига ҳузур-ҳаловат беради».

*Жаҳонда нечалаб ўтган ошиқлар,
Муҳаббатин ишга келтириб бирга.
Менинг сенга бўлган ишқимнинг дилбар
Тенг кела олмагай юздан бирига.*

*Гўё чексиз юлдуз бирла ой бўлиб,
Бир нур ҳосил қилса фалак қўйнида.
Офтоб зиёларин чексизга бўлиб,
Бирига қўйсангиз тенг келмасидай.*

Фигон

Мазкур калом ҳаваскор дўстингиздан ҳавола. Ширин ёшлик лавҳалари мудом кўнглингизга зиё бахш этгай. Бирга кечирган шод (қисқа) тўрт баҳоримиз хотиротлари минг нав дostonлардан ҳам мўътабарроқ ва азизроқ эмасми. Шоира дўстим. Мен учун сўзсиз шундай. Сизга истак, орауларим уммон! Энг мўътабар мақсадингизга комрон бўлинг! Мангу омонлик тилаб, дўстингиз Ҳақимбек!

Оббо куюнчак Ҳақимжоней! Айни ўна пайтлар Ҳазрат бобомиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодига тақлид қилиш, ўша давр одамларидай сўзлашга интилиш гуруҳимиз талабалари орасида урф бўлган эди. Шу билан бирга биз, талабалар, катта-катта романларни ўқишдан ташқари арман қизи Сильванинг самимий, дардчил, сўлим шеърларини, авар қизи Фазу Алиеванинг мусиқий ва ширин шеърларини ёд олиш билан бир қаторда узбек шоиралари Зулфия, Саида Зуннунова шеърларини қон-қонимизга, бутун вужудимизга сингдириб олган эдик.

Имтиҳон олди ҳаяжонлари, қўрқувлар... Имтиҳонга тайёргарлик орасидаги ҳазил-мутойибалар... Гуруҳимиз талабалари бир-биримиз билан аҳил ва иноқлигимиз... О, бунга таърифлашга қалам ожизлик қилади. Бу нарса айниқса, пахта даврида билинар эди. Шаҳарлик қизларнинг бу соҳада «эпчиллигини» айтмайсизми...

*Қай кунки бўлди бу кўнгли ҳуснини воласи,
Шул кун ёзилди севгининг лавҳи рисоласи...*

Пахтазор узра таралаётган бу кўшиқни дугонаимиз Манзураҳон Ҳасанова куйлаяптилар. Унинг оромижон бу кўшиғим

бир лаҳза бўлса ҳам ёш қалбларга муҳаббат оловини ёқар эди. Кўшиқ сеҳри билан ҳар бир чаноққа неча маротабалаб бориб келаётган қўлларимиз чарчогини унугар эди.

Даладан қайтар эканмиз, кўчаларни тўлдириб (асфальт йўлнинг ўртасига тушиб олиб) биримиз кўшиқ айтар, яна биримиз эса ўз фикр-мулоҳазаларимизни ёнимиздаги шеригимизга тушунтиришга ҳаракат қилар эдик. Агарда машинада қайтадиган бўлсак, Тўхтасин Мирзасев бошлиқ тўғарак аъзолари «Нафосат» даврасида (ўша пайт Ўзбекистон радиосида «Нафосат» номли адабий эшиттириш берилар эди) менинг ижодимни мадҳ этишар ва шу аснода дикторлар: Туйғуной Юнусхўжаева, Қодир Маҳсумовга ўхшагимиз келиб қоларди. Ёшликка ҳамма нарса ярашаверар экан.

Иккинчи босқичдан учинчи босқичга ўтар эканмиз, бизни ёзги болалар дам олиш лагерларига юборадиган бўлишди. Гуруҳимиз талабалари бир овоздан курсдошимиз Абдуҳад Жўраҳоновнинг (Ҳозир Андижон Давлат университетида ўқитувчи) қишлоғига — (Бу Наманган вилоятининг «Косонсой» туманида) борадиган бўлдик. Буни қаранг-а. Андижон шаҳрида ёки бошқа туманларда лагерлар йўқмиди. Бунинг ҳам ўзига хос хосияти бўлса керак-да...

Юқоридаги сатрларни қоралаётганимиз, кўз олдидан дилбар ва дилором, хушхулку хушфеъл дугоналарим, қалблари бегубор, софдил курсдошларим намоён бўлмоқдалар.

Оқибатхоннинг иродалилиги, Ҳабибахоннинг вазминлиги, Кимёхон ва Фаридaxonларнинг оналарга хос фикрлашлари (булар синфдош ва мактабдошларим), Холнисонинг ўйчан туришлари, Турсунойнинг мунгли кўшиқлар ошиғи эканлиги, Шарофатхон ва Азизaxonларнинг пок севги эгаси эканликлари кўнглимда эҳтирос алангасини ёқадилар.

Эргашхон, Матлубахон, Санобархон, Мунаввархон (Света), Майиэхон (Муаззамхон)ларнинг сарв қоматлари, Ҳанифахон опанинг адабиётимизда ўз ўрнини топиб, фан доктори унвонини олиши менда фахрланиш туйғусини уйғотмайдими...

Ҳаётдан эрта кўз юмган, қалбимизни кемтик қилган дугона-намиз Тожихон (Илтижоҳон)ни Аллоҳ раҳматига олган бўлсин!

Мен шу ўринда яна бир нарсага фикрингизни тортмоқчиман, азиз китобхон. Косонсойдан келган Одилжон ака Долимовни курсдошларим: Абдуҳад Жўраҳонов, Одилжон (гуруҳимиз сардори, ёзувчи Муҳсин) Олимов, Зайлобиддин Жалолов, Давлат ака Воҳидов ва Қурбон Хуррамовлар ижирган-

масдан, юракларининг тўридан меҳр бериб, етаклаб юрардилар. У кишининг охири парталардан бирида игна билан тирик-тирик этиб, ёзиб ўтиришлари ваҳимизни келтирмас эди.

Шу тариқа тўрт йиллик баҳор ва ёзимиз умримизнинг энг сермазмун маъноли йилларидан бўлди. Ўша пайтдаёқ мана шу сонияларнинг қайтиб келмаслигини ўйласам юрагим орзиқарди. Такрор бўлса ҳам ёғим келди. Талабалик олтин даврининг пахта даври, айниқса, бир бошқача завқ-шавққа эгадир. Бу даврдаги беғуборлик, поклик, илм билан меҳнатнинг эгизак эканлигини англаш, ҳар бир гўза баргига сингишиб кетган ёшлик сурури, матонатли меҳнат каби туйғулар дилларга ҳамроз эди.

Даланинг овқатидай мазали ва тотли овқат бўлмаса керак. Макарон шўрвалар, иссиққина ёпилган ловош нонларнинг таъми ҳануз оғзимда.

Қишлоқ хонадонларидан сут, қатиқ, қаймоқ, нон олиб чиқиб ер эдик. Узум, беҳи каби мевалар ёки полизда нима экилган бўлса ҳеч ҳам тортинмасдан еяверардик. Бу ҳолатни нима деб аташ мумкин. Одамларнинг одамларга бўлган меҳри шунчалар беқиёсмиди. Нечун улар кўнгли торлик қилмадилар. Та-саннолар бўлсин уларнинг меҳрибонлигига!

Поёни йўқ пахтазор. Йўл четларига экилган тут қаторлар. Илҳомингни оширувчи қадди-қомати келинган мирзатераклар.

Узоқлардан бошига оқ салла ўраган мўйсафиддай кўринувчи виқорли тоғлар. Гўдакдек талпиниб оққан сойлар. Ҳу қирдаги жийда гули. Кеч кириши билан чигирткаларнинг тинимсиз чириллашлари. Бузоқчаларнинг оналарига талпиниб маърашлари... Қишлоқ аёлларининг фидокорлиги...

Буларнинг ҳаммаси шу давр «Бахтнома»сининг лебочаси эди.

Н И Д О

(Ўзбекистон Халқ шоираси

Зулфияхонимни ёд этиб)

1996 йил 4 ноябр душанба куни Ўзбекистон радиоси орқали Ўзбекистон Халқ шоираси Зулфияхоним ҳақида хотирот эшиттириши берилди. Эшитдим, тилим лол қолди. Асли пешонамда йўқ экан. Шоира билан учрашиб, суҳбатига мушарраф бўлишлик. Эҳ, тортинчоқлик. Ахир ижод гулшанига Сизнинг шеърларингиз орқали кириб келганман. Сизнинг ҳар

бир сатрингиз, ҳар бир китобингиз ёд бўлиб кетган. Бир осмон тагида, бир замонда яшаб туриб учрашмаслик... Буни нима деб тушунмоқ керак. Ҳаммасига сабаб менинг тортинчоқлигим. Ахир хоки пойингизни тавов қилиш ниятим бор эди. Лекин яна қайтараман, тортиндим. Чунки Сиздайлар билан учрашмоқлик, суҳбатингизни олмақликнинг юки нақадар оғир бўлса керак. Ҳа, ҳамон ёдимда. Ўшанда мен Андижон Давлат педагогика институтининг 3-босқич талабаси эдим. 1965 йил 50 ёшингиз муносабати билан бўлган учрашувда Сиз билан рўбаро туриб суратга тушган эдик. Ўшанда Сиз суратга тушаётиб, «Кимнинг шеърларини яхши кўрасиз?», — деган эдингиз. Қани энди менда тил, забон бўлса. Ахир Сизнинг шеърларингизни жон-дилим билан севиб ўқийман, дейишлик қўлимдан келмади-ку.

Институтимизда бўлган юбилей кечаси ниҳоятда тантанали ўтган эди. Менга яратган Эгам Сиз ҳақингизда шундай илоҳий бир меҳр-муҳаббат берганки, буни бошқаларга ўхшаб тўкиб солгани журъатим етмадим шекилли. Сизнинг гўзал чеҳрангизни ойнаи жаҳон орқали кўрсам, ёки ҳеч кимда йўқ бетакрор товупингизни радио орқали эшитиб қолсам, ўша ерда шамдай қотар эдим. Бу сўзларимда зарра бўлсин муболаға йўқ.

Кўп йиллик муаллималик фаолиятимда жуда кўп шоир ва ёзувчиларимизнинг ҳаёти ва ижодларини ўқувчиларим онгига етказиб бордим. Шу билан бирга дарс режамда Сизнинг ҳақингиздаги мавзуга навбат етса, мен учун жуда катта тантана, бошқача ихлос дарси бўлар эди. Болаларга дарсликдан ташқари маълумотларни берар, ўзим ҳам Сизнинг шеърларингиз орқали ижод гулшанига кириб келганимни такрор ва такрор айтар эдим. Хуллас, ўқувчиларим қалбида Нодирабегимдан кейинги буюк шоира ҳақида ихлос ва ҳавас уйғотар эдим.

— Сизнинг ҳақингизда номзодлик диссертациясини ёқлаган олима муаллимамиз Ғалима Мусина (домламиз олим ва шоир Набижон Қобуловнинг оиласи) билан жуда кўп суҳбатлашар, у кишидан кўпроқ эшитгим келар эди. Тошкентда ўтказилган юбилей тантаналарингизда қатнашган аямиз бир олам қувонч билан келиб, бизга сўзлаб берган эдилар. Ва менга қараб: «Сизнинг табрик телеграммангиз ҳиндистонликларнинг телеграммалари билан бирга тахланди. Музайяна Алавия эса Сиз тўғрингизда шоирага сўзлаб берди», — деганда бу дунёга сизмай кетган эдим.

Сиз жуда кўп шаҳар ва қишлоқлар, кўплаб мамлакатларда бўлдингиз. У ер одамларининг ҳаётини шоир кўзи билан кўриб,

халқингизга ажойиб шеърий-гулдасталар ҳада эдингиз. Уларнинг намунаси ўлароқ: «Қозоғистон ўланлари», «Мушоира», каби асарларингиз бошқалар қатори элингизнинг дил-дилидан жой олган, саратон офтобида чанқорини қондирган кинидай. Сизнинг шеърларингиздан ўзларининг маънавий эҳтиёжларини қондириб келмоқдалар. Бунинг учун тасанно айтгим келади.

Катта шоирлар орасида ўтиришингиз нақадар ёқарди менга. Турли мамлакатларда ўтказиладиган ўн кунликлар... Ишчи ҳайъатидан кўзларим Сизни қидирарди. Кўриб ишонч ҳосил қилгач, ўзимда йўқ бошқача ҳис-туйғулар билан ўтириб томоша қилар эдим, ҳамда ҳавасим келар эди. Болгар дўстларингиз даврасида сўзлаган нутқингизни тинглаётган (радио орқали) пайтимдаги суратим мен учун дунёга алмашиб бўлмайдиган бойликдир.

Шеърга сизмаган бу сатрларни қайларга сиздирай, умрбод кўксимда сақлаб кетолмайман-ку!

*Шаҳрим кўчасидан мен шод бораман,
Катта ҳаёт қайноқ, сершовқин, гавжум.*

Сатрларини қайта-қайта ўқигим келади. Чунки бу сатрларни такрорлар эканман, қалбимда қандайдир илҳом, ҳаётга ишонч, шаҳримга, турилиб ўсган юртимга нисбатан беқиёс меҳр уйғонгандай бўлади.

*Онам меҳр тўла дил амри билан,
Ухла, деб сўндириб кетди чироқни, —*

матлаъли шеърингиздан олган таассуротим асосида ёзилган «Елқин» номли шеърим 1965 йили вилоят газетасининг 19 январ сониде босилиб чиқди. Бу қувончни нима билан алмаштириб бўлади.

ЕЛҚИН

*Ойдин кеча ҳалмаёқ сокин,
Фақат мен-у, қаламим уйғоқ,
Баъзан фикр очилар гулдай
Қоғоз узра боқаман узоқ.*

*Ёнар чироқ, ёнар кўзларим,
Сузлашман мисрлар билан.
Гоҳ қураман шеър анжуманин
Самодаги зуҳралар билан.*

*Боқар ширин табассум ила,
Деразамдан жилмайиб онам.
«Бир оз дам ол, ўчир чирогинг
Тонг отади ҳадемай, болам».*

*О, онажон билсангиз эди,
Юрагимдан нелар кечганин.
Ёнар юрак ҳамон излашда
Сезмам ҳатто тунининг ўтганин.*

*Онам кўнгли таскин топсин деб,
Ўширдим мен чироқни шу чоғ.
Аммо ёнган юрак машъалин
Бўлмас экан сўндириб мутлоқ.*

Шундан бери орадан жуда кўп йиллар ўтди, шеърларим бирин-кетин газета ва журналларда босилиб турса-да, китоб қилишга имконият бўлмади. Очиғи Тошкентга қатнашни билмадим. Яна қолаверса, мактаб ҳаёти, уйда болалар... Билмадим, рўзгор деб аталмиш буюк тузум ўзига қаратиб олдимиз ёки бошқа шоира дугоналаримдаги қатъиятлик, матонат етмадимиз, бу дардимнинг чораси йўқдай туюла бошлади. Яхшиямки, мустақиллик кунларини кўриш насиб қилган экан, менинг ҳам китобларим дунё юзини кўра бошлади. Не умидлар билан бу китобларни ёруғ юз билан Сизга совға қилмоқчи эдим. Эҳ, бевафо дунё!

Дилимнинг туб-тубидан ички бир нидо келмоқда. Бунга қулоқ солмасликнинг ҳеч иложи йўқ.

ОТАМ ВА ОНАМ СУРАТИГА ЧИЗГИЛАР

*Суратлар, суратлар, суратлар...
Укам, синглим, онам, отам ва мен...
Ўртоқларим...*

Ажаб туйғулар... Гоҳо ғашлик, гоҳо шодлик, гоҳо армонли туйғулар...

Буларни кўрсам кичрикларим остида дона-дона марваридлар пайдо бўлади. Эътибор қилмайман. Томоша қилишда давом этман. Аммо ичимда бир хўрсиниш отилиб чиқади. Унга ҳам парво қилмасдан суратларга бир-бир разм соламан. Ҳалиги хўрсиниш ёшга айланиб дафтарим юзига бирма-бир юмалайдилар.

Ҳа, сенлар мени ҳеч холи қўйишмадинг деб тўйғунимча улар билан дардлашаман. Бир оз фурсатдан кейин улар ҳам, мен ҳам енгил тортамин. Кўзлар андак қизаргандан кейин хўрсиниб-хўрсиниб нафас олиб, нега, қандай қилиб деган саволлар қуршовида қоламан.

Онамнинг мунис чеҳраси. Отамнинг беғубор қиёфаси бирма-бир кўз ўнгимда намоён бўлади. Яна кўз ёши, яна хўрсиник. Мени булар ҳақида арзирли бирор нарса ёза олмаслигим қийнаётгандир. Кўз ёшларим, ўтинаман сизлардан. Мени бир дам холи қўйинг. Мен уларнинг таъриф ва тавсифини топиб олай. Ана уларнинг бири меҳр билан боқиб турибди. Бири эса ҳолимни сўрамоқда. Менинг ҳолимни булардан бошқа ким тушунади, дардимга ким дармон бўлади.

Онажон, отажон, ўғил-қизим бўйига етди. Маслаҳат беринг. Адашиб қолмайин. Бу болаларнинг ҳаммасига Сизларнинг назарингиза тушган эди. Сизларнинг доно ўғитларингиз роса керак бўлди. Ёки Сизларни унутиб қўйдимми? Асло...

Ўйлайман... Булар қандай қилиб, ўғил-қизларига сеп-сидирга қилиб, ўқитиб, яна қолаверса, уларнинг ўз тенгини топиб, уйлаб-жойлаган экан. Бу сўзлар бир қарашда жуда оддий ва эриш туюлади. Аммо унинг замирида беқиёс меҳнат, муҳаббат ва садоқат ётади. Оталик, оналик меҳр-муҳаббати бор бунда. Уларнинг муҳаббатлари биздан болаларимизга ўтганимикин? Бўлмаса топган дунёйимиз фақат болаларимизга демас эдик чоғи. Тўғри, уларни ҳам ҳайит-байрамларда йўқлаб турамин.

Оҳ шунинг ўзи кифоя қилармикин? Ўйлайман... Ўйларимнинг поёни йўқ. Ўйларимни чексиз далаларга ирритгим келади. Яна акс садо келади. Менинг ўйларимдан баланд тоғлар кичрайгандай бўлади. Ўйларимни адирлар зангор тўнлари остига яширгандай бўладилар.

Ўйларимни дарёлар турли ирмоқларга бўлиб юборади. Шунда биттаси дарё қирғоғидаги дарахт шохига илиниб қолади. Булар мени асло тарк этмайди. Булар бири отам, бири онамдир.

Оқин дарё, оқар дарё ўйларимдай тошқинсан жуда. Сўзларим шу ерга келгач, ниҳоя тонди шекилли, қуйидаги мисрани ёзгим келди:

Йиллар — бу армонли, аламли йиллар.

ҚЎМСАН

Болаликнинг қайтарилмас онлари! Оҳ, шунчалар сўлим ва бегуборсиз! Сизнинг ҳар бир дақиқангизнинг баҳоси йўқ! Жажжи қизалоқлик давримиз, онамиз жамбалак қилиб ўриб қўядиган сочларимиз жуда-жуда ярашарди. Бекинма-чоқ, лапта ўйини! Эҳе, қўйингки, буларнинг ҳаммаси бизни катта ҳаёт сари етаклади. Бизнинг болалигимиз 1950 йилларнинг ўрталарига тўғри келади. Бу йилларни ажиб бир сархушлик билан, ички турён билан эслайман. Бу йилларни эслаганда, ариқларда ҳалол ва зилол бўлиб оқаётган сувларнинг товуши қулогимда шивирлагандай бўлади.

Мактабимизни оралаб қадимий Хўтан ариғи оқар, бунинг ирмоқлари турли ҳовлиларга тарқалиб кетар, ҳар бир хонадон эгаси ариқларни тоза тутар ва бу қонуний ҳолга айланиб қолган эди. Эсиз, бу онларнинг қадрига етиб-етмадикми дейман. Ариқлардан минг жилва билан оққан бу сувларга гуллар, олмалар, нонлар оқизардик. Айрим вақтларда йўлим Хўтан ариғи томон тушиб қолса, хижолат бўлиб кетаман. Чунки анҳордан истаган нарсангизни топасиз. Наҳотки, шундай улкан Фарғона каналини қурган ота-боболаримизнинг авлодлари — биз шу оддий анҳорни тоза тутга олмасак. Анҳорнинг бу қадар ахлатлар билан тўлишига ўзимиз айбдоримиз-ку!

Онам ҳар доим бизнинг кўчадан Хон ўтган деб фахрланиб қўяр эдилар. Беморлар анча-мунча дардларига шу кўчанинг

бошига чиқиб, ирим-сирим қилиб, даво тонар эдилар. Ариқчаларда кичкина-кичкина чархпалаклар ясаб, оқизоқ ўйнардик. Бу ўйинларни ҳозирги болалар билармикин дейман? Унинг шавқи ҳам, завқи ҳам бошқача бўлади-да. Эрта баҳорда ариқ бўйларини турли гиёҳлар қонлар, момақаймоқларнинг сутига хуштор бўлардик. Далаларда кўм-кўк гилам ёзилиши билан маҳалламиз охиридаги ўрикзор-боғдан турли ўт-ўланлар тегиб келар эдик. Бизнинг бола қалбимизга оддий шу гиёҳлар илҳом ва ҳавас солган бўлса ажаб эмас. Ҳозирги болаларга қараб буларнинг қалбида қандай нарсалар муҳрланиб қолар экан, булар ҳам шундай покиза ва беғубор ҳис-туйғулардан баҳраманд бўлармикин деб ўйлайман. Яқинда тақдир тақозоси билан катта шаҳарларимиздан бирига бордим. У ердаги муаззам иморатлар, саранжом-сарипшта кўчалар менда бир ҳиссиёт кўзгата олмади. Аммо шу шаҳарнинг эски маҳаллаларидан бирида сақланиб қолган кичкинагина ариқча, унинг бўйидаги гиламдай ястанган ажриқлар дилимни энтиктирди ва сархуш қилди. Бу балки бир томонлама тушунчадир. Айтмоқчиманки, инсон болалигидан бошлаб табиатга ошуфта бўлиб тарбияланиши, ўзи яшаб турган жойини асраб-авайлаши даркор экан. Бир сўз билан айтганда, инсон боласи нозик ҳиссиётлар соҳиб бўлиб ўсиши, бу нарсалар одамга гўдаклигидан умрининг охиригача ҳамроҳ бўлмоғи керак экан. Баҳор келиши билан дарахтларнинг шохларига инлар алоҳида бир меҳр ва муҳаббат билан ясаб илинар, ёз бўлса, ҳовлиларимиз анвойи гуллар ва райҳонларнинг муаттар ҳидига тўлар, саҳарда булбулларнинг қилган хонишлари юракларни алланечук туйғуларга ҳамроз қилар эди.

*Боққа кирсам, боғда булбул нола-афгон айлади,
Ҳолиши сўрсам унинг кўнглимни вайрон айлади.*

Ҳовлимиздан уч-тўрт эшик нарида каттагина боғимиз бўлар, бу ерда турли мевалар ўсар, боғдан олинадиган ҳосил кўникўшниларга улашилар, қолгани эса томларда қоқи қилинар эди. Ажаб даврлар бўлган эканми? Оиламизда ҳар йили сумалак пиширилиб, Наярўз байрами қилинар, мен эса эрталаб сумалак тарқатишни жуда-жуда севар эдим.

Ҳайит-арафа кунлари оила аъзолари ширин сўз, бурунгидан ҳам хушмуомала бўлиб қолар, оналаримиз тандир ва ўчоқбоши, тикув машинаси олдидан бўнамас, арафалик ошлар

тарқатиб бўлингач, қўлларимизга хина чаплаб ухлаб қолар эдик. Эрталаб янги сариоларни кийиб, кўчага отланардик.

9-11-синф қизлари саф-саф бўлиб, боққа (Алишер Навоий номли маданият ва истироҳат боғи) сайр қилгани борар, шу йиллари очилган фаввора биз учун катта сайргоҳ эди. 1962-63-ўқув йили шаҳарда биринчи бўлиб ўқувчилик йилларининг сўнги «Оқ тун»ини домламиз — шоир Низомжон Умаров бошчилигида ўтказгандик. Хуллас, болалик ва ўсмирликнинг беғубор сонияларини бошимиздан кечирар, яхши ҳаётга ташна қалблар орзулар уммонига фарқ бўлган, ҳаёт ўз романтикаси билан бизни турли жабҳаларга чорлар эди.

Мақтаб ҳаёти. Мақтаб остонасини унутадиган ўқувчи бўлмаса керак. Мақтаб ота-она даргоҳидан кейинги иккинчи тарбия ўчоғи, билим маскани эмасми? Бу йилларни, бундай шод ва ношод дамларни қандай қилиб унутиб бўлади? Мақтаб партасида ўтириб, сурган ҳаёлларимиз, аҳил ва иноқлигимиз ҳамманинг ҳаясини келтирарди. Заҳматканш муаллимларимиз: Робияхон Сафарова, Хадичахон Эрматова, Роза Зияевна Еникеева, Низомжон Умаров, Тамара Николасвна Гурова, Рўзихон Нишоноваларнинг қилган меҳнатлари зое кетгани йўқ. Улар бизни одамийлик ва инсонийлик кўчаларидан тўғри олиб ўтдилар.

Сўлим ёз ойининг фараҳбахш кунларидан бирида етуклик аттестатларни қўлга олиб, барчамиз турли жабҳаларга отландик. Билимга ташна қалбларнинг жуда кўпчилиги олий ўқув юртларига равона бўлдилар. Нақадар оддий ва содда эдик. Соцлар майда, бошимизда оқнар дўппи. Ўзимизча бир дунё эдик. Рухимизга фақат яхши ўқиш керак деган фикр сингдирилган, очкўзлик, қандай қилиб бўлса ҳам пул топиш, қимматбаҳо нарсаларга ўчлик йўқ эди. Бориға шукур қилиш қандай яхши нарса. Унинг замирида бир олам маъно ётади. Нега дейсизми? Сабр-қаноат устунлиги учун синфдош дугоналар ва йигитлар театр фойелари ва кўчаларда бемалол сайр этар, маданий ҳордиқ чиқариб, ёшликнинг қайтарилмаз онларини, хушнуд дамларини ўтказар эдик. Бир-биримизга, ота-оналаримиз эса бизга ишонар эдилар. Ишонч энг бебаҳо гавҳар эди. Ҳаммамиз уни йўқотиб қўйишдан чўчиб авайлардик-да.

Асли пойдевор мустаҳкам эканми, ёки олий ўқув юртларида ҳақиқат ва адолат барқарор эканми, бир синфдаги 33 нафар ўқувчидан 24 нафари олий ўқув юртларида ўқидилар. 4 нафар синфдош қиз эса бир факультет ва бир гуруҳда ўқиш бахтига мушарраф бўлдик.

Аттестатлар кўлимизда. Гўё биз энди бутунлай бошқа олам. Гўё хоҳлаган томонга кўлимизни чўзсак етадигандай. Тўрт-беш дугонам жам бўлиб, оналаримизни бир амаллаб кўндириб, Андижон Давлат педагогика олийгоҳининг филология факультетига ҳужжатларимизни топширдик. Имтиҳонлар ораларида имтиҳон топширадиган фанлардан консультациялар бошланиб кетди. Биринчи имтиҳон иншо. Ҳали биз ҳужжат топширмасдан туриб бу куллиётда Офтобхон Холботирова, Ғалима Мусина сингари талабчан, қаттиққўл ўқитувчилар бор деб эшитгандик. Аммо мен бу ўқитувчиларим сиймосида фақат яхшилик ва эзгуликни кўрдим. Уларнинг қаттиққўл ва талабчанлиги, ҳалоллиги шунда эдики, улар бор куллиётда шарм-ҳаё, одоб, андиша жуда юқори даражада эди.

Биринчи имтиҳон иншо дедим. Аудитория тўла болалар. Ҳамма ҳаяжонда. Ҳар томондан келган қизлар, йигитлар бир-бирларига зимдан боқишар, бир-бирларининг ички дунёсини тезроқ билиб олишга ҳаракат қилишар эди. Домламинг Азимжон Турғунов иншо мавзуларини эълон қилди. Мен Садриддин Айнийнинг «Куллар» романи ҳақидаги иншонни ёздим. Бир неча кундан кейин иншо баҳолари эълонлар тахтасига чиқарилди. Кимлар севинган, кимларнинг руҳи тушган. Иншондан муваффақиятли ўтиб олгач, навбатдаги имтиҳонга тайёрлана бошладик. Она тили ва адабиётдан оғзаки имтиҳон. Имтиҳон олди ҳаяжонлари... Вақти келиб кечга қадар овқат емаган кунларимиз ҳам бўлди. Аудитория эшиги очилиши билан ҳамма дув этиб чиққан одамни ўраб олар, ҳол-аҳвол сўрар эди. Муваффақиятидан қувонардик, аксинча бўлса ачинардик. Шундай қилиб, қатор имтиҳонлардан ўтиб олгач, навбат саралаш комиссиясига келди. Буниси қанақа бўлар экан деб кутиб турсак, бир бўлажак домла мен ва яна уч абитуриентни қабул комиссияси ёнига етаклаб олиб кирди. Хонада қатор фан ўқитувчилари, институтимиз ректори Ғани Холматович Абдуллаев ўтирибди. Ректор: «Имтиҳонларни муваффақиятли топширганингиз учун олийгоҳимизда чет тили куллиёти очилипти. Шунга биринчи сизларни таклиф қилишни лозим топдик. Рози бўлсангиз хоҳлаган куллиётга ўтсангиз», — деди. Кейинчалик гуруҳдош бўлган ўртоқларим рози бўлмадилар. Навбат менга келганда, шеърлар ёзишимни айтсам, домла қувониб кетди ва ёнидагиларга русчалаб: «О, она пишет...», деб мақтаб кетди. Омадни қаранг, ҳар уч куллиётдан хоҳлаган

бирига кириш... Қанчалар бахти кулган ёшлар эканмиз. Шундай қилиб олийгоҳга ҳам қабул қилиндик.

1 сентябр! Олий даргоҳнинг муборак остонаси. Қанчалар орау-умидлар билан келган ёшлар. Юраклар тўла ҳаяжон. Қалблар тўла ишқ ва оташ. Покиза муҳаббат. Билимга чанқоқлик. Самимий севгига ишонч, барқ урарди юзларимиздан. Бизнинг куллийтга фақат 25 бола қабул қилинди. Лекциялар баъзан бошиқа гуруҳдагилар билан қўшиб олиб борилар, улар ҳар ҳолда институтга бир йил аввал келганлари учун институтнинг ўнг, сўлини яхши билишар эди. Биз эса гуруҳдошларимиз билан аста танишар эканмиз, пахта мавсуми ҳам келиб қолди. Пахта далаларида меҳнат қила бошладик. Баъзан йўлимиз юқори курс йигит ва қизлари билан бирга бўлиб қолса, уларнинг адабиёт, шоирлар ва ёзувчилар ҳақидаги фикрларини эшитиб, ҳанг-манг бўлиб қолган кунларимиз ҳам бўлиб қолган. Зеро, мактаб партасини эндигина тарк этган болага бундай фикр ва тушунчалар албатта ажабланарли ҳол бўлур эди. Шундай одамлар билан ҳамсуҳбат, ҳамфикр бўлиш мен учун катта бахт эди. Зотан, ҳар биримизнинг фикр ва мақсадимиз ҳам адабиёт оламини яхшироқ билиш, ўқиш, ўрганиш эди. Кундузи пахта теримидан сўнг кечқурун турли газеталар чиқарилар, уларда илгор талабаларнинг номлари фахр билан тилга олинар, айримлари эса танқид қилинар эди. Ёшлик эмасми... Баъзан ўзбошимчалик қилиб домларимизни ранжитган онларимиз ҳам бўлар эди. Бир куни пахта теримидан сўнг кечқурун гуруҳимиз студентлари билан кинога борибмиз. Бизга домламиз — шоир Восит Саъдулла раҳбарлик қилар эди. Домланинг хавотир олиб орқамиздан боргани, гуруҳимиз етакчиси ёзувчи Одилжон Олимов (Муҳсин)ни роса урушгани сира эсимдан чиқмайди. Ваҳолонки, куллийтда бизнинг гуруҳимиз аҳил ва иноқ бўлиб, ҳамма ҳавас билан қарар, айримларнинг ранки ҳам келар эди. Хуллас, ёшликнинг беғубор дақиқаларини гоҳ шоир ва ёзувчилар билан учрашувларда ўтказар, гоҳ институт аудиторияларида ўзимиз ташкил қилган кечалар бағрида нишонлар эдик.

Йиллар ва ойлар шу зайлда ўтаверди. Келажақда биримиз фан доктори, биримиз эса етук шоир ёки ёзувчи бўлгимиз келарди. Бу орзуларга қисман бўлса-да эринган бўлсак, бунда заҳматканш муаллимларимизнинг меҳнатлари беқийёсдир.

Домламиз Восит Саъдулланинг лекция пайтларида ўйланиб ўтиришлари мени ажаблантирарди. Балки ўша онлардаги ўйла-

нишлари кейинчалик дунё юзини кўрадиган юзлаб разалларига замин бўлган бўлса ажаб эмас.

Улфатий (Имоиддин Қосимов) домлани айтмайсизми, у кишининг ювочилиги, соддалиги, классик адабиётимизни яхши билишлиги шундоққина нур ёғилиб турган чехрасидан сезилар, соддалиқда, самимийликда домлага жуда-жуда ўхшагимиз келарди. Шундай кишиларнинг қимматли сўзларини тинглаш, улар билан ҳамсухбат бўлиш ҳар кимга ҳам насиб қилмася керак. Бу ҳам бахт тушунчасининг бир қирраси бўлса ажаб эмас.

Студентлик ажойиб... Киши ҳаётининг энг қизғин, энг бахтиёр даври. Бизнинг булоқ сувларидай тиниқ, бокира, ҳамиша шошқалоқ ҳаётимизнинг доимий ҳамроҳи деканимиз домла Фатҳиддин Исоҳоқов эди. Домланинг салмоқдор гаплари, доби, андишаси, шарм-ҳаёси ҳамиша бизга ўрнак эди.

Шоира Зулфия ижодининг билимдони, Музайяна Алавиянинг шоғирдларидан бири Ғалима Мусина, Мақсуд Шайхзода ижодининг мухлиси, ҳар гапида Шайх ака деб тургувчи шоир ва олим домламиз Набижон Қобулов, жуда ёшлигида фан номзоди унвонини олган домламиз Раҳимжон Алиев, араб алифбоси, форс-тожик тилини ўргатувчи устозимиз Хайрулло Умрзоқов, Офтобхон Холботирова, Шарифжон Соҳибоев, Абдуразоқ Расулов, Азимжон Турғунов каби домлаларимнинг номларини алоҳида эҳтиром билан тилга олгим келади. Чунки улар бизни ҳаётга тўғри йўлладилар, ўзларидай ҳақгўй, синиқ қалб эгаси бўлишга ўргатдилар.

Мана шундай олижаноб устозларим борлигидан, улар билан замондош эканлигимдан бошим кўкларга етади.

Ҳаёт эса ўша тоза ҳаволар, самимият, ҳалоллик ва кенг қалбли инсонлар борлиги учун гўзал ва севимлидир.

БУНИ ҲАЁТ ДЕСАЛАР КЕРАК

Ўша мудҳиш урушнинг (Иккинчи Жаҳон уруши) охирида Андижон шаҳрида хизматчи оиласида дунёга келдим. Ҳар сафар онам ҳақида бирор нарса ёзар эканман, негадир кўнглим тўлмайди. Онам ўлимнинг армонлари бутун томирларимни куйдиради. Тўғри, «ота-она ўлмоқлик мерос», — деган халқнинг нақли бор. Ҳар бир нарса ўз вақтида бўлсин экан. Ўшанда онажонимни ўйнатгани олиб бормасам, ўлмай

қолармиди. Эҳ, қисмат, қисмат! Бу сўзларни ёзишман-ку, юрагим ҳолсизланипти. Онажоним ҳақида ҳар қанча ёзсам, оз.

Сиз — онажоним Муҳаммад Ниёз қизи Муҳаррамхон 1925 йили Андижон шаҳрининг «Чинор таги» маҳалласида ҳунарманд-савдогар оиласида дунёга келдингиз. Ота-онангиз барвақт вафот этгач, амакингизнинг ўғли Ҳафизхон ва момангиз Ширмонхон отин қўлида тарбия топдингиз. Етимликнинг азоб-уқубатларини тортган Сиз — онажоним жуда оқила, пазанда, хушмуомала, одамларга меҳрибон бўлиб ўсдингиз. Ўн етти ёшингизда отам Тиллабой ўзбек ўғли Акбаралига узатилдингиз. Отам қариндош-уруғ ва қўни-қўшниларнинг таърифлари-ча ниҳоятда покиза, ҳақиқатпарвар, тўғрисиўз, ёлғонни ёқтирмайдиган ҳамда минган отигача гард юқтирмайдиган кинши эди. Ўша даврда анча маъқега эга бўлган Эллиқбоши лавозимида ишлар эди. Тақдирнинг шафқатсиз ўйинлари бу оилани ҳам четлаб ўтмади. 1947 йилдаги пул алмашинуви ҳамда пахта фронтида суткалаб ухламай, дала шийпонида ухлаётганда, зилзила бўлиши натижасида (Ўша йилги зилзила жуда қаттиқ бўлган экан. Бу зямнинг сўзлари касалликка чалинади. Ана энди ёшгина, навниҳол онажоним, Сиз йигирма икки ёшингизда турмушнинг иккинчи зарбасига учрадингиз. Булардан эсон-омон ўтиш учун пўлатдан ирода, туганмас бардош керак бўлди.

Амаким мулла Умарали ўша вақтда Рапонинг бошлиғи бўлиб, турмуш бирмунча силлиқ, ўз маромида кетган бўлса-да, ҳали барча қийинчиликлар олдинда эди. Орадан бир қанча вақтлар ўтгач, амаким икки ўғли ва хотинидан айрилади. Ҳаётнинг бешафқат бу ўйини амакимни асаб касалига мубтало қилади. Ана энди юраклари тордек онажоним уларни оқ ювиб, оқ тарашингиз керак. Кўз нурингизни қирқинчи фонарнинг ёруғига тўкиб, тўн қавишингиз керак. Рўзғор деб аталувчи нарса ўз домига ҳамма нарсани тортади. Амакимнинг ошпоқ яктак, оппоқ лозим билан кўчага чиқиши онажоним — Сизга раҳмат эшигини очар эди. Буларни ёзмасам, юрагимнинг тўлқинини, тугўнини қайларга сиздираман. Қавиған тўнларингиз илмига армонларингиз ва аламларингизни қўшиб тиккан онажоним бизни имкон қадар ўкситмасликка ҳаракат қилиб, ўз роҳатингиз, ёшлик завқингиздан кечдингиз. Ўзингизни бизга ва оилага бағишладингиз. Сизни жуда соғинаман, кўргим келади. Излаб изларингизни тополмай қолдим, йўқлаб сўзларингизни тополмай қолдим. Жоним онам, қаердасиз, жавоб беринг. Бу сўзлар кўз ёшларимдан ҳосил бўлмоқда. Уларни тўхтатишни сира

иложи бўлмаяпти. Армонларда, аламларда куйган онам. Армонларингиз ўзимман онам, аламларингиз ўзимман онам. Ҳаётда ҳар ким ўз онасига мана шундай куйса. Сиз бунга лойиқсиз онам. Биз ҳам Сизнинг номингизга яраша фарзандлар бўлиб ўдик. Ҳаётда ўз ўрнимизни топиб олдик.

Зотан, ҳар биримизнинг онамизнинг биз илғамаган ажойиб фазилатлари бор. Биз уларни ёшлиқ қилибми ёки бу табиат қонуними сезмай қоламиз. Ўзимиз ана шу ёшга боргандагина, фарзандларимизни қаторга қўшгандагина сезар эканмиз. Кўз олдимиздан бирма-бир кино лентасидай ўтар экан. Менимча, бу қанчалар ноҳақлик, деб ўйлайман, чунки бу нарсаларни бизга Худойим ёшлиқданоқ идрок қилдирганда эди, ҳаёт тамоман бошқача бўлармиди. Оналаримиз яна ҳам узоқроқ яшармиди.

Эвоҳ, Сиздан айру тушган кундан бошлаб ҳаётим бир-мунча сўниқ ва завқсиз ўта бошлади. Сиз менинг суянчим, кўзимнинг нури, ҳаётимнинг меҳвари экансиз. Билмапман. Буни кейингина билдим. Нима ҳам қила олар эдим. Йиғлайман, Сизни йўқлайман, тилаёт қуръон қиламан. Қўлимдан келгани шу холос. Сизни кўмсаганимда борлиқ оламга сирмай кетаман. Жоним онам. Йиғласам, юпатадиган, йиқилсам турғизадиган, беминнат маслаҳатларини берадиган одам сиз эдингиз. Бирор кишидан ранжисам, ёки бирор киши озор берса, ҳимоячим йўқ энди. Буларнинг ҳаммасига онажоним — Сиз далда бўлар эдингиз.

Бу борлиқ оламдаги ҳамма нарса Сиз борлигингиздай. Ой, қуёш, ер, само, юлдузлар ҳамон ўша-ўша. Ўз вақтида тонглар отмоқда, ўз вақтида кунлар ботмоқда. Ҳар баҳор майса гиёҳдан тортиб муаттар гулларгача ўз ҳусни тароватини намойиш этмоқда. Райҳон ва жамбилини, ўсма ва кашнични қанчалар севар эдингиз. Ҳовлимизнинг супадай жойига ўз қўлларингиз билан экиб қўяр эдингиз.

Онажоним онангиз Энаҳон ва отангиз Муҳаммад Ниёзнинг фарзандлари турмагани учун Сизни Яланғоч Тўрамнинг (Бу киши Қаландар ота авлодига мансуб) этакларига солган дейишар эди. Исмингизни ҳам Муҳаррамой қўйишган экан. Қандай ажойиб исм. Исми жисмига монанд деб шуни айтсалар керак-да. Эҳ, яккам, ёлғизим онам. Кунлар келганда юрагингиздаги армон ва аламларни кимгадир айтгингиз келгандир. Бунинг учун на опа-синглингиз, на инингиз бўлган. Ҳаётда аканинг ҳам, опа-синглининг ҳам ўз ўрни бўлади. Акангиз

Ўлмаганда, ота-онангизнинг йўқлигини билдирмай ҳолингиздан хабар олармиди. Эшигингиздан кириб келса, юрагингиз тоғ қадар кўтарилармиди. Бундай бахтни тақдир Сизга раво кўрмади. Юқорида айтиб ўтганимдек, момангиз (каттабувим) ва акангиз (тоғам) Ҳафизхон бу вазифани, бу бурчни сидқидилдан адо этдилар. Доимо Сизнинг ҳолингиздан воқиф бўлдилар. Ўша вақтдаги қариндошлик ришталаридан ўргилай.

Орадан йиллар ўтиб, биз аста улғая бордик. Бўйларимизни кўриб қанчалар қувонган бўлсангиз керак. Чунки биримиз эгачингиз, биримиз инингиз эдик. Бу қувончни фақат Сиздайлар билади, Сиздай ҳис қила олади. Ўғлингиз ва қизларингизнинг келажагига замин ҳозирладингиз. Улар ҳам мустақил оила бошлиқлари, ўларини ўнглаб катта ҳаёт йўлидан кета оладилар. Инсоф ва диёнатли, меҳр-шафқатли, камтар инсонлар қилиб тарбияладингиз. Укам Абдуҳалимжон вояга етгач, Сианинг ёнингизга кириб суянчингиз бўлиб қолди. Укамнинг бўйларини далангизнинг бўйларига ўхшатар эдингиз. Демак, энди укажоним Сизнинг жигарғўшангиз отангиз ўрнида ота, етим жонингизнинг суянчи, учарга қанотингиз. Ана мўйлаби ҳам сабаа урибди. Қалбингизда қандайдир орзу-ҳаваслар, умидлар уйғонди.

Синглим Маҳбубахоннинг эса бўй-басти худди ўзингиз, у серболалик бўлди. Унинг ўғилларини кўриб қанчалар қувонардингиз-а. Чунки уларни ўзингиз боқиб тарбияладингиз. Болам бемалол ишини ишласин деб. Онажоним бизга қилган меҳнатингиз зое кетгани йўқ.

Ҳа, дарвоқе, амакингиз — Мирзажон Алимов Андижонда театр ташкил қилганлардан бири бўлиб, «Санои нафиса»нинг, яъни ҳозирги Охунбобоев номидаги вилоят драма ва комедия театрининг директори эди. Сизларнинг хонадонингизга Ўзбекистон халқ артисти Шаҳодат Раҳимова тез-тез ташриф буюрар, театр ва санъат ҳақида бўлган қизгин суҳбатлар сизнинг мурғак қалбингизда санъатга шайдоликни уйғотган эди. Аммо бу меҳр ва ишғиёқ йилларнинг зарбаси, турмушнинг тўғғони остида қолиб кетиб булоқнинг кўзлари ҳамма томондан бекилган эди. Эҳ, онажоним, Ҳалима Носирова, Мукаррама Турғунбоева ижодини чиндан севар эдингиз. Сизнинг покиза қалбингиз санъатга ва адабиётга бўлган беқиёс меҳрингиз биз фарзандларингизда жўш урмоқда. Аллоҳга беадад шукрим, Сизнинг ҳақингизда икки калима сўз айтишга, келажак авлодга етказишга имкониёт берди. Бу илоҳий руҳ, бу меҳр-муҳаббат менга мадад беради, ҳаётда тўғғри яшашга, ҳалол ва пок инсон бўлишга ундайди.

Зотан, ҳаётда қўйилган ҳар бир тўғри қадам, яхшилик ва эзгулик ҳақида тўғри фикрлаш, уни қалблардан, қалбларга ўтказиш беиз кетмас экан. Мен бунга ўз ҳаётим давомида амин бўлдим. Инсоннинг инсонга бўлган меҳри, ҳурмати, унинг ҳақидаги ширин таассуротлар Сиз вафот этган куни янада ёрқинроқ кўринди. Тобутингиз тепасида тумонат одам йиғилди. Яна етти томчи ёмғир саваласа жаннати бўлади, дейишарди. Бу ҳолат ҳам ўша пайтда шундай юз бердики, бунинг учун Аллоҳга беадад шукроналар айтаман.

Армонлар, аламлар юрагимни тилка-шора қилганда, фироним фалакни тутади. Яна ўз ўтимни ўзим ўчириб, яшашда давом этаман. Шунинг учун ҳам буни ҳаёт десалар керак.

АРМОН

Хотиралар, хотиралар...

Гоҳо хотиралар қатини титгинг келади. Улардан гоҳ севи-насан, гоҳ маъюсланасан, гоҳ қалблари губорлардан холи бо-лага айланиб қоласан. Нима бўлганда ҳам унинг бўлгани яхши экан. Яхши, ёмон кунингда, ёлғизлик кунжида қолганингда энг яқин ҳамдам ва сирдош хотира эмасми?..

Ой, қуёш, юлдузлар ўз вақтида нурларини сочаверар экан. Тун кетидан тонглар отиб безовта дилларга ўз ҳукмини ўтка-заверар экан. Умр ҳам шу зайл ўтиб, аллақанча доvonларни ошиб қўйганини сезмай қолар экан.

Мана шундай кунларнинг бирида бир заҳматкаш, ўта кам-тарин аёлнинг оламдан ўтганини билдирдилар. Ҳай-ҳай, ўлим, сен бир оз нари туриб тургин. Менинг хотираларим озор топ-масин. Мунча ҳам эрта келдинг-а.

Мен бу аёлни болалигимдан биламан. Болалик хотирала-рига зинҳор дарз етмасин дейман. Ҳали мактаб партасини тарк этмаган оддийгина ўқувчи-қиз шу табаррук муҳарририят ос-тонасини қўрқа-писа, торгина-торгина босганларим ёдимда. У ерда мени нозиккина, қадди-қомати келинган, ниҳолдай ёш бир жувон кутиб олди. У лаҳзаларни қандай унугай. У кун-ларни унуттилик қилмасин. Зеро, инсондан фақат яхшилигу, камтарлик, хушхулқу одамийлик қолар экан. Буларни унутиб бўладими. Бундай фазилатлар қанчалаб одамларнинг, қанча-лаб ижодкорларнинг қалбида ниш урдийкин. Эҳ, ҳаёт... Баъ-зан сендан нолиймиз, баъзан шукроналар келтирамиз.

Орадан бир, икки йил ўтгач, мен ҳам Андижон Давлат педагогика институтининг талабаси бўлдим. Вилоят газета редакцияси институтнинг шундоқ ўзгинасида, бир бинода жойлашган бўлиб, опанинг хузурига кунда кириш ҳам мумкин эди. Аммо у кишининг қандайдир салобати, сири бор эди. Ўзини намойиш қилишни, фақат «Мен» дейишни ёқтирмасди. Нақадар хоксор эдилар. Шеър олиб кирсам, мулойимлик билан олиб қолар, ўрни келса чиқарар эди. Шу зайл танишганим Раҳбархон опа Файзибоева ўзининг ўнлаб китобларини ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилди.

У муҳарририятдаги журналистик фаолияти билан бадиий ижодни олиб борди. Кейинчалик газета муҳарририяти Навоий номидаги шоҳ кўчага кўчирилди. Уйдан ишхонасига шу шоҳ кўча бўйлаб пиёда келар экан, унинг тик қомати гўё шу кўчага ярашгандай туюларди менга. Шаҳарда ўтказиладиган ҳар бир маросимларга фаол қатнашар, ўзининг камсуқумлиги билан бошқалардан ажралиб турар эди.

Ёш улғайиб, ҳар ким ўз тирикчилиги кунжида куймаланиб, бир-бировдан хабар олиш ҳам узоқлашаётган бир пайтда Раҳбархон Файзибоеванинг ўлими уни таниган кишиларни анча хушёр торттириб қўйди. Нега дейсизми? Вилоятимизда янаб ижод этган ўнлаб ижодкорларнинг тириклигида қадрига етиб-етмаган кунларимиз бўлди. Бир-бировининг ҳолидан хабар олиш, уларнинг ижодларини ўрганиш ҳар бир банданинг инсоний бурчидир. Турилган юрти тупроғи, болалигида ялангоёқ кезган муқаддас (мунис) тупроғи торғди ёзувчини. «Мени Наманганга олиб бориб кўминглар, бу ерда ҳеч ким хабар олмаяпти», — деб васият қилдилар. Бу армон тўла юракда яна нималар беркиниб қолдийкин. Ўзи билан бирга тупроққа кўмилдимикин. Эрта баҳорнинг нафис, дилором кунларидан бирида Наманган тупроғига сингишиб кетди муҳтарама ёзувчимиз. Эҳ, армон, армон, сен қанчалаб дилларнинг хузур-ҳаловати, бахтини ўғирлагансан. Ёлғиз ўғилнинг, ягона фарзанднинг роҳатини кўрсатмадинг-а...

БАХТНОМА

*Дунёда нимаки мавжудот бўлса,
Барига руҳ берган, бағишлаган жон.
Танларга ҳам ҳусн, умр бахш этган
Ижодкор, меҳнаткаш, жафокаш инсон.*

*Аммо ўзи бир нарсага ҳамиша муҳтож,
Ёмғирга тўймаган чанқоқ ерсимон.
Меҳр-муҳаббатга ташна, дошм оч
Меҳр-муҳаббатга тўймайди инсон.*

Саяда Зуннунова

Азиз дўстлар! Ушбу сатрлар каминанинг хотира-бахтнома-сидан олинган. Талабаликнинг сўнгги йилида гуруҳимиз талабалари ўз хотира-бахтномаларини юритган эдилар. 1967 йили ушбу «Бахтнома»га дугоналарим, курсдошларим юрак сўзларини битиб қолдиргандилар. Мана шунга ҳам ўттиз йилдан ошибди. Ўша давр лавҳаларини давом эттиришга ижозат беринг, азиз ўқувчим! Ўттиз йилни ортда қолдириб, шоира Мукаррама Муродованинг дилномасини ўқир эканман, хаёл ўша олис болалик ва ёшлик йилларига стаклади.

*Тингла, Мунаввар,
Қўлоқ тут бир дам.
Қалбин тўқмоқда
Дўстинг Мукаррам.*

Мунаввара! Биз 1962 йил мактаб парталарида ўтирган пайтларимизда танишдик. Иккимизни нима таништирди?... Мен у вақтларда шеърятни жуда севардим. Аммо ҳали менинг шеърларим газетахон-ўқувчилар қўлига тушмаган эди. Ўша кунларда ҳозирги «Андижоннома» газетаси саҳифаларида Мунаввара исмли бир қизнинг шеърлари чиқарди. Гарчи у пайтларда мен шеърнинг яхши, ёмонини ажрата олмасам ҳам барибир шеърнинг сўлимлиги, қиз қалбидай нафислиги мени ром қилди. Демак, шоира кишилар қалбига йўл тона олди. Ана шу шоира — Сиз, Мунаввара эдингиз!

Мен Сиз билан танишини, суҳбатингизга муяссар бўлиш ишқида ёндим. Дил-дилдан Сизни ҳавас қилдим. Мен ҳам шу қиздай бўлармикинман деб орзу қилдим. Сизнинг манзилингизни суриштириб топдим. Кўп марта излашдан сўнг Сизга дуч келдим. 32-мактабнинг (Андижон шаҳридаги) кимё кабинетига лаборантка бўлиб ишларкансиз. II-синфда ўқиркансиз... Жуда кўп эзгу ниятлар қилдик, учрашиб турдик... Сиз мактабни битириб институтга кирдингиз, бир йил кейин Сизни паноҳ тортиб мен ҳам шу ерга келдим... Лекин негадир кейинча-

лик сустлашиб кетдингиз, лоқайд қараяпсиз. Ахир Сиз шеъриятни севардингиз, у Сизнинг жонингиз, ҳаётингиз эди-ку. Наҳотки киши ана шу ҳаётига бепарво, шунчалар лоқайдлик билан қараса. Табиатнинг эҳсони бўлган гул-гуллик вазифасини ўташи лозим. Табиатнинг эҳсони — шоира Мунаввара — шоиралик бурчини ўташи керак. Буни ҳеч ким тан олмай иложи бўлмаслиги керак.

Шеърият йўли жуда мураккаб экан, унда қадамига саноксиз бигизлар, ханжарлар санчиларкин, лекин уларни юрагингиздаги шеър ишқи тигини қайтариши, занглатиши керакмасми?

Нега Сиз шундай қилмаяпсиз? Нега ишончсизлик билан қараяпсиз??? Нега?? (Айрим жумла ва таниш белгилари ўз ҳолича келтирилган). Мен бу саволга Сиздан умрим бўйи жавоб кутаман. Яна қайтараман, бу йўлда дўст бўлиб ҳамдамлашаман, душман бўлиб таъқиблайман!

Дўстим, Сизнинг шеърларингиздаги майинлик, латофат, қизларга хос сўлимлик ҳозир ижод қилаётган қайси қизда бор? Айтинг, менга бирорта ана шундай шеър топиб гапимни узиб қўйинг. Топа олмайсиз! Бу фазилят фақат Сизда бор! Уни Сиз сезмайсиз. Чунки ўзингизга, ижодингизга бефарқ қарайсиз!

Мунаввара! Мен Сизни бошқа дўстларингиз каби Бонуга, Нодирага қиссламадим, чунки мен Сизни ўз овозингиз, ўз поэзиянгни яратишингизни, адабиётда Мунаввара бўлиб қолишингизни истайман. 1967».

Эзу тилаклар учун раҳмат! Шоира Мукаррама Муродова гуруҳдоши — ёзувчи Мирзакарим Пирматов билан умргузаронлик қилиб, уч фарзанднинг онаси бўлди. Ҳар иккала тоза қалбдан Муҳаррамой, Музаффар, Мунаввара исмли фарзандлар дунёга келди. Кенжа қизи Мунавварага мени ҳавас қилишиб исминни қўйишибди. Минг шукур!

МУНДАРИЖА

Болалик тонги	3
Ҳаёт	5
«Улуғнор» чўлларидаги ўйлар	6
Кўнглимдан кечганларим	8
Кўнгилнинг ҳеч ким эшитмайдиган нидолари	10
Эҳтиром	12
Ой тўлган кечада	15
Мунаввар йўл	17
Ёз кунлари	23
Хотира-мухаммас	29
Нидо	33
Ёлқин	35
Отам ва онам суратига чизгилар	37
Қўмсаш	38
Бунни ҳаёт десалар керак	43
Армон	47
Бахтнома	48

Адабий-бадий нашр

МУНАВВАРА ТИЛЛАБОЕВА

ОЙ ТЎЛГАН КЕЧАДА

Бадиалар

Муҳаррир	Г.МИРЗАЕВА
Бадий муҳаррир	Б.БОЗОРОВ
Техник муҳаррир	Е.ДЕМЧЕНКО
Мусаҳҳиҳ	Н.МИНАҲМЕДОВА
Компьютерда саҳифаловчи	Р.ЕСАУЛЕНКО

ИБ № 4133

Босишга 17.01.2006 й. рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 1,625. Шартли босма тобоғи 2,73

Адади 1000 нусха. Буюртма № 10.

Баҳоси келишилган нарҳда

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.

700113. Тошкент. Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.